

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Capitvlaria Regvm Francorvm

Additae sunt Marculfi monachi & aliorum formulae veteres, & Notae
doctissimorum virorum

Baluze, Etienne

Parisiis, 1677

Notae Ad Istam Appendicem.

urn:nbn:de:hbz:466:1-22974

TOM. I. hujus libri & Addit. IV. cap. 132. *fiat descriptio inter conventores de verbo nostro.* Verbum itaque Regis heic significat auctoritatem, voluntatem, jullium. Hincmarus epist. 34. *per potestatem & per verbum Regis.* Capitulare de villis Karoli M. cap. 33. *usque ad verbum nostrum salveur.* Et cap. 47. *de nostro verbo eis aliquid facere praeceperint.* Ludovicus Pius in epistola ad G. Comitem, quæ est decima nona inter epistolas Einhardi: *Quicquid ille tibi de verbo nostro simul cum aliis Comitibus & fidelibus nostris ad faciendum injunxerit.* Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 25. *de quo ex verbo Regis mandat ut eum vel ad habitandum regulariter inter ipsos recipiant.* & cap. 28. *ex verbo Dei & suo atque ex banno Regis ad eandem synodum convenire jubent.* Alibi sermo Regis significat mundeburdem, id est, tuitionem & defensionem, ut notat Ianus à Costa in commentario ad novellam tertiam Iustiniani de numero Clericorum Ecclesiæ Constantinopolitaneæ. Lex Ripuariorum tit. 35. c. 3. *Si quis ingenuam puellam vel mulierem qua in verbo Regis vel ecclesiastica est.* Lex Salica tit. 14. cap. 5. *Si verò puella qua trahitur in verbo Regis fuerit.*

AD VERNVM] id est, in synodo Vemensi, quæ superiore anno congregata fuerat.

COMIATO] Hæc est lectio veterum librorum Sangallensis, Bellovacensis, Tiliæ, Colbertini, Rivipullensis. Capitulare anni DCCLVII. ex quo caput istud sumptum est, tum etiam codex Normannicus habent *commeatu.* Trecentis, regius, Camberonensis, Palatinus, Colbertinus, meus, *licentia.* Sic etiam Regino, Burchardus, Ivo, & Gratianus. Vide Notas ad Gratianum pag. 550.

SIFEMINA] Burchardus caput istud tribuit Concilio Vermeriensi, cum tamen sumptum sit ex Compendiensi.

HABEAT EVM] Burchardus heic addit: *quia omnes unum patrem habemus in calis.* Sed hæc additio superflua est & inepta in hoc loco. Burchardum Gratianus descripsit. Item Ivo par. 8. cap. 165. Sed idem cap. 52. hanc clausulam non habet, quia tum caput istud repetit ex libro quinto Capitularium.

ACCIPERE ALIAM.] In excerptis ex col. v. c. 11. vetustissimo codice MS. bibliothecæ Thuanæ ita legitur: *accipere aliam, si absque ejus conscientia factum fuerit illud adulterium, & si ab ea abstinuit postquam refecit. Nam cum illa reconciliari non potest.*

NOTÆ AD ISTAM APPENDICEM.

SI ABSQUE EIVS CONSCIENTIA] Hinc colligi potest repetitos fuisse interdum maritos adeo perditos & impudentes ut uxores suas ad adulterium aut cogere aut suaderent, quemadmodum antiquitus quidam patres filias suas prostituere in lupanaribus, ut patet ex titulo Codicis Theodosiani de lenonibus. Maritorum istorum infamem demeritiam reprobavit Liutprandus Rex Longobardorum anno vigesimo primo regni sui his verbis: *Si quis dixerit conjugis suæ, malam licentiam dando, Vade & cocumbere cum tali homine, aut si dixerit ad hominem, Veni & fac cum muliere mea carnis commixtionem, & tale malum factum fuerit, & causa probata &c.* Vide reliqua in libro primo legis Longobardorum tit. 32. cap. 6. Extant apud me tabulæ matrimonij initi inter Raimundum Comitem Palatiensem & Valentiam filiam Arnaldi Mironis & Arslodis ejus uxoris, in quibus Raimundus promittit se sponsam suam, quæ mox uxor futura erat, nuquam dimissurum nisi propter adulterium; immo nec propter hanc quoque causam si cum ejus conscientia factum fuerit. *Valentiam, inquit, filiam vestram*

in conjugio accipio, & vobis manifestè convenio ut eam semper cum bonæ tenentis sicut homo debet tenere suam legitimam uxorem, & nunquam eam dimittam, dum vivo, nisi propter concupiscentiam quam ipsa mihi faciat, & ipsa concupiscentia mihi sit probata à me legaliter & manifestè convicta, & non sit facta per meum assensum, nec per meum consilium, nec per meum stabilimentum. Dubitatum valde fuit olim an marito quæ uxorem dimisisset propter adulterium, liceret aliam ducere, ac diversè in hoc fere veterum sententiæ. Quidam putarunt licuisse in Francia per hoc caput.

RECONCILIARI NON POTEST.] Negatio tollenda videtur ab hoc loco, ut sensus sit licere marito adhærere uxori suæ adulteræ. Caput 102. codicis canonum Ecclesiæ Africane: *Placuit ut sententiam evangelicam & apostolicam disciplinam neque dimissus ab uxore, neque dimissa à marito, alteri conjugatur, sed ita moriantur, aut fibinet reconciliantur.* Vide infra lib. 6. cap. 87. & lib. 7. 382. Vide etiam Hincmarum epist. 37. cap. 8.

Ibid. c. 12. SECVLARIA NEGOTIA] Ita omnino scriptum est in veteribus libris. Et tamen legendum est *secularia judicia*, ut patet ex canone nono synodi Chalcedonensis, ex quo caput istud sumptum est. Eadem medicina adhibenda est capiti tertio libri septimi.

Pag. 810. MISERICORDIAM] id est, eleemosynam. c. 24. Sanctus Fulgentius Episcopus Ruspenis in libro de Trinitate pag. 163. in editione Sirmondi: *Nam qui sibi peccata impune videntur committere dum furta esse aliquas eleemosynas in pauperes faciunt, multum falluntur. Nesciunt enim quòd opus misericordiæ primum sit seipsum Deo offerre & se in alio misericordiam facere. Ergo faciende sunt eleemosyna: sed ante sunt vitia relinquenda.* D. Petrus Chryzologus sermone 54. *Audeo dicere, qui de fraude Deo offerit, cumulat crimina, non emundat: quia Deus in tali munere exuvias suorum pauperum, non misericordias, intuetur.*

Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. in epistola ad Theodulfum Comitem: *Contra omnes leges ecclesiasticum ministerium homo laicus usurpavit, & eleemosynam, id est, misericordiam pauperum, ac per hoc Deum, qui misericordiam miserorum est, sicut Iudas proditor, vendidisti.* Concilium Valenti I. cap. 9. *pro ipsorum decem dierum misericordia.*

CLERICVM PERMANERE OPORTET] Ibid. c. 18. Vide Notas ad epistolam 29. Lupi Ferrariensis.

COMPETENTEM MON. PROVID.] Pag. 811. c. 29. Hanc constitutionem Ioachimus Vadianus tribuit Karolo M. lib. 1. de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 23. *Karolo Magno placuit ut Episcopi veteri more competentem monasteriorum curam gererent, contra autem monachi horum dicto audientes essent.* Repetitur autem hoc caput infra lib. 7. cap. 18.

QVALES AD ACCVSATIONEM] Hinc. Pag. 811.

T O M. I. matus apud Floardoardum lib. 3. cap. 28. scribens ad Sigloardum Archiepiscopum: *Notificetur etiam eiusdem accusatoribus & testibus quales personas ad accusationem Presbyteri vel ad testimonium super eum sacri canones recipi non permittunt.*

EXEMPLO LEONIS PAPÆ] Vide Burchardum lib. 1. cap. 198. 230. & lib. 2. cap. 184. **QVI DVOD. P. I. S. PVRG. HABVIT.**] Hæc addita sunt auctoritate aliquot veterum exemplarium. Sanè sensus integer non est absque illa clausula. Confirmant autem hanc lectionem Hincmarus, Isaacus, & Ivo.

VEL EO AMPLIVS] Hincmarus apud Floardoardum lib. 3. cap. 26. *Anselmo illustri viro pro quodam Presbytero quem apud se accusaverat, sed ad denominatum placitum non venerat, significans purificasse hunc Presbyterum canonicè se ipsam a crimine coram Missis ipsius Anselmi in conspectu plurimorum tam Clericorum quam laicorum, non tamen missis, quia nec debuerit, in sacramentum plures sacerdotes ipsius testes.*

PVRGATVM ECCLESIA REDDAT] Hincmarus ibidem cap. 28. *Placitum eidem Presbytero denuntietur ad triginta dies, ut ita preparatus veniat quò se vel canonicè purificet vel concedat.*

COMITES MINISTRIS] Vide supra lib. 1. cap. 23. & infra cap. 273. istius libri.

STATVTVM EST] Vide infra lib. 6. cap. 306.

VT NVLLVS PRESBYTER] Caput istud sumptum est ex capite octavo synodi Vernensis sub Pippino Rege.

CONCILIVM EPISCOPI] Sic tum vocabant synodum quam nos hodie dicimus diocesanam, ut patet etiam ex capite octavo synodi Vernensis relato infra cap. 60. huius libri. In tomo primo analectorum Ioannis Mabillonij pag. 387. extat titulus capitulorum synodaliū Hildegarij Episcopi Meldensis, in quo scriptum est eum convocasse *Concilium sacerdotum sua diocesi apud Ecclesiam sanctæ Celinie.* Vide capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 133.

SI QVIS NON CONFITEVITVR] Ex canone duodecimo Concilij Ephesini ex versione antiqua quæ extat in collectione Isidori.

SI QVIS PRESBYTER] Burchardus caput istud in epitomen contraxit & Toletano Concilio tribuit. Sed Loaisa noluit illud agnoscere pro legitimo canone Toletano, & inter supposititios reposuit. Burchardum secutus est Ivo.

VBIQVQVE COMMVTATIONES] Ad hoc ut commutationes de rebus Ecclesiarum valerent, necessaria erat interventio auctoritatis regie, ut docent Karoli Calvi Capitula tit. xxxvii. cap. 6. & vetus charta monasterij Conchenensis data regnante Ludovico Pio. Floardoardus lib. 3. cap. 10. loquens de Hincmaro: *Res etiam nonnullas episcoporum, terras scilicet atque mancipia, cum diversis personis ad incrementum Ecclesie pro parvum opportunitate commutavit. Sed & precepta regalia super pluribus eorum rerum commutationibus obtinere curavit.* Ludovicus Pius confirmavit commutationem factam inter Flodegarium Episcopum Andegavensem & Vvinnerandum. Idem confirmavit com-

Tom. II.

mutationem factam inter Smaragdum Abbatem sancti Michaelis Virdunensis & quosdam homines qui nominantur in tomo secundo analectorum Domni Ioannis Mabillonij pag. 406. Item commutationem de villa Cluniaco factam ab Hildebaldo Episcopo Matisconensi cum Vvatino Comite, ut patet ex illius præcepto quod extat in Notis ad Bibliothecam Cluniacensem. Karolus Calvus confirmavit commutationem factam inter Abbatem Fossatensem & Abbatem Latiniacensem, item commutationem inter Erchenradum Episcopum Parisiensem & Eginardum Abbatem Fossatensem. Idem confirmavit commutationem quam Hirmintrudis Regina & Abbatissa Kalensis fecerat cum eodem Anardo Abbate Fossatenfi. Confirmavit præterea permutationes factas inter Herpinnium Episcopum Silvanectensem & Godefridum Abbatem Fossatensem.

INRATIONALIBES DISSOLVANTVR] Lotharius Rex Austrasiae sive Lotharingie Remigio Lugdunensi Archiepiscopo restituit res quasdam anno dcccclix. quas per irrationabilem & iniquam commutationem amiserat, tamenetsi commutatio confirmata fuisset à Lothario Imperatore patre Lotharij; ut patet ex eius præcepto, quod editum est in tomo duodecimo Spicilegij Dacheriani pag. 132.

SACRAMENTARIO] In quibusdam codicibus & heic & alibi infra legitur *sacramentario*, c. 216.

In tomo tertio Spicilegij Dacheriani pag. 241. scriptum est Ansegisum Abbatem Fontanellensem, inter ceteros libros quos Flaviacensi monasterio dedit, dedisse *sacramentaria volumina duo.* Credunt plerique sacramentarium idem esse cum libro sacramentorum. Sed Hugo Menardus in Notis ad librum sacramentorum pag. 83. existimat distinctionem esse inter hæc duo, eo argumento quòd cum in ipso sacramentorum libro pag. 69. sacramentarium citetur, manifestum est sacramentarium à libro sacramentorum distingui. At tamen hæc res non adeo manifesta est quin adhuc plurimum habeat difficultatis; ac nisi res apertius elucescat, non admodum constabit sacramentorum librum esse diversum à libro sacramentario. In capite sanè quod heic explicandum suscepimus dubitari non potest quin per orationes quæ in sacramentario ad dandam penitentiam continentur intelligantur et orationes quæ in libro sacramentorum leguntur pag. 226. in editione ejusdem Menardi. Ibidem & infra lib. 7. cap. 202. reconciliatio penitentium fieri jubetur *sicut in sacramentario continetur*, id est, secundum formulam quæ extat in eodem libro sacramentorum pag. 226. Infra in eodem libro septimo capite 179. & 389. mentio fit benedictionis nuptiarum quæ in sacramentario continetur. Hæc verò benedictio ab Hugone Menardo edita est pag. 286. ex codice Remensi. Unde colligi posse puto librum sacramentorum non esse diversum à libro sacramentario. In vetustissimo & elegantissimo codice bibliothecæ Colbertinæ literis aureis scripto liber sacramentorum habet hunc titulum. *In nomine Dei. Incipit liber sacramentorum de circulo anni à sancto Gregorio Papa Romano editus qualiter Missa*

GGgg ij

TOM. I. *Romana celebratur.* Vide Notas ad Agobardum pag. 90.

Pag. 844. c. 117. **VNIVERSAM COMM. ECCLESIAM**] In Concilio ipso legitur, *universa Ecclesia noverit.* Sed nostra lectio, quæ apud Dionysium quoque & Isidorum extat, videtur esse sincerior. Vide Gratianum 26. q. 6. cap. 14. *Presbyter.*

ANTE ABSIDAM] Vir clarissimus Carolus Dufresnius in commentario ad Paulum Silentiarium pag. 537. ait sibi videri hunc locum intelligendum esse de absida narthecis, ubi conflabant penitentes, non verò de absida seu concha altaris. De absida porrò vide Rosveydum in Onomastico ad vitas patrum & Notas ad Reginonem pag. 570.

Ibid. c. 119. **EX EPISTOLA**] Hæc est sincera lectio istius loci, quàm & sensus indicabat & auctoritas vetustæ collectionis canonum quæ edita est in tomo undecimo Spicilegij Dacheriani. In superioribus editionibus & in veteribus libris legitur *Exemplar.* quod mendum fuisse proclive dicemus ad caput 461. libri septimi.

Ibid. c. 112. **VT PENITENS OSTENSIS**] Sumptum est ex canone tertio Concilij primi Arausiaci, sive ex postrema illius canonis parte.

Ibid. c. 115. **PLACUIT HIS QVI**] Hoc caput videtur esse sumptum ex eodem canone Arausiano, additis nihilo minus quibusdam clausulis ex canone quarto Concilij Carthagenensis secundi & ex canone 32. Concilij Carthagenensis III.

Pag. 848. c. 130. **SVPERSTITIBVS**] In codice Sangallensi legitur *supprestibus*, in Camberonensi *supprestibus*, in Normannico *prestibus*. Sic olim scribebant cum de superstitibus intelligerent. Vide Notas ad Gratianum pag. 522.

Pag. 850. c. 136. **MAGNUM DIEM**] id est, diem Paschatis, ut explicat Henricus Spelmanus. Protevangelium D. Jacobi: *Veni autem dies Domini magna, & dixit Iudith ancilla eius: Quousque tandem affliges animam tuam? Non licet tibi lugere, quia dies Domini magna est.* Alibi dies magnus intelligitur de die in quo fiet iudicium universale. Karolus M. in epistola ad Elipandum & ceteros Episcopos Hispaniæ orat ut Deus illos in die magno ante conspectum gloriae suae gloriosos stare concedat.

Pag. 851. c. 143. **OMNIA NECESSARIA**] Concilium Trofleinum cap. 3. *Sane ne ulla monachis evagandi vel de talibus presumendi quippiam detur occasio, provideant Abbates vel Praepositi monasteriorum ut secundum quod temporis vel loci fieri possibilitas, omnia illis in vidualibus & vestibus necessaria, sicut regula precipit, opportunè ministrantur.* Vetus auctor historici Trevirensis in tomo XII. Spicilegij Dacheriani pag. 247. *Attimo namque quod Episcoporum est summam Deo famulantibus diligentiam adhibere, necessaria ministrando; ne dum pro necessariis conquirendis negotiantur, à sancto proposito discedere compellantur.*

NECESSARIA] id est, aqua, molendinum, horius, pistrinum, vel artes diversa intra monasterium exercentur, ut heic legitur in regula sancti Benedicti.

VEL CLERICIS] Hæc verba non extant in regula sancti Benedicti, & addita sunt propter

Canonicos, ut rectè observat Hugo Menardus **TOM. I.** in Notis ad Concordiam regularum pag. 1034.

PROVIDEANT] Hunc locum sic exposuit **Pag. 851. c. 143.** is qui statuta collegit quæ sancto Bonifacio tribuuntur in tomo nono Spicilegij Dacheriani pag. 64. cap. 12. *Vt diligenter unusquisque quæ Episcopus in sua parochia provideat ut ubi monasterium monachorum fuerit, si regulariter vivant & monachicè, ubi autem canonica vita fuerit, bene & canonicè vivant.* Vide Capitulare primum anni DCCCXIII. cap. 4.

PRESBYTERI SVB SIGILLO] Vide **Ibid. c. 146.** caput undecimum capitulorum Presbyteris datorum post Capitulare ad Salz. Vide etiam Capitulare primum anni DCCCXIII. cap. 17. lib. 3. Capitular. cap. 55. & Addit. 111. cap. 99.

MALEFICII] Isidorus Clarus Episcopus Fulginas in constitutionibus synod. lib. 1. cap. 4. *Corpus Domini honorificè custodiat in pyxide munda & decenti, & nra cum oleo sancto sub clavi diligenter reponatur in aliquo loco concedenti specialiter ad hoc constituto. Quod si qua parochia sunt qua non teneant corpus Domini, hoc quod diximus faciant de oleo sancto, & hoc maxime, ne ad veneficia possint auferri.*

PRÆSUMANT] In Concilio sexto Arelatensi & in statutis Bonifacio Archiepiscopo tributis cap. 5. additur: *Genus enim sacramenti est, & non ab aliis nisi à sacerdotibus coningi debet.* Itaque caput istud sumptum est simpliciter ex Capitulari primo anni DCCCXIII. quod hæc clausulam non habet. Deest quoque in Concilio Moguntiacò.

LETANIA MAIOR] Vide infra lib. 6. **Ibid. c. 150.** cap. 74.

INDICTVM IEIVNIVM] ab Episcopo **Pag. 854.** nimirum. Riculfus Episcopus Suevionensis cap. c. 121.

22. *Quando autem vobis à nostra parvitate vel à communitris nostris jejunium faciendum injungitur, plebes ad Ecclesiam venite regate.* Indicabatur etiam interdum à palatio, ut pluvius exemplis probari possent. Capitulare Ahytonis Episcopi Basileensis cap. 8. *Indictum verò jejunium quando à palatio vel à domo fuerit denuntiatum, ab omnibus generaliter observetur.* Totus hic locus clarissimum editorem istius capitis: qui ut se à difficultatibus heic occurrentibus expediret, putavit heic pro domo legendum esse *Domno*, ita ut intelligatur *Domnus* Apostolicus sive Papa. Nos simplicitatis existimamus heic per vocem *domo* intelligi domum episcopij, in qua Episcopus habitat, unde jejunia indicit. Ac sanè si lectio ista, quæ constans est in duobus antiquissimis codicibus manuscriptis monasterij Sangallensis, mutanda esset in *Domno*, non statim sequeretur explicandam illam esse de Domno Apostolico Romano. Simpliciter verum esset existimare per *Domnum* heic intelligi proprium Episcopum. Rhabanus lib. 2. de institutione Clericorum cap. 25. *Necnon & illa omnino custodire oportet unquamque qua communiter omnibus facere sive pro tribulatione sive pro gratiarum actione proprius Ecclesie mandat Episcopus. Quia qui constituta atque demandata jejunia servare neglexerit, peccat.* Amalarius in libro de ordine antiphonarj

TOM. I. cap. 77. *Collegi quoque simul quasdam antiphonas qua consonant tempore exomologeseos; & solemus eos & eas canere per noctes quando observatur jejuniis indicium & jejunium quatuor temporum.*

pag. 855. **MEMBRA EIS OBTINERE**] Vide Einhardum epist. 7. & 25.

Ibid. c. 136. **PRÆCIPIMVS VT IN ECCLESIIIS**] Vide infra Addit. III. cap. 32. & 118.

Ibid. c. 138. **QVICVNQVE BENEFICIUM**] Caput istud sumptum est, ut monuimus in margine, ex capite 42. Concilij Moguntiaci, ex quo etiam illud laudavit Burchardus. Vide supra lib. 4. cap. 40. & Notas ad Regionem pag. 546.

Ibid. c. 139. **SOLVS MISSAM CANTARE**] Contra in capitulis Theodori Archiepiscopi Cantuariensis, si tamen Theodori sunt, editis in tomo nono Spicilegij Dacheriani legitur cap. 49. *Presbytero liceat soli Missam facere, si necesse est.* Vide infra Addit. II. cap. 9.

CVM EO SIT] Simon Goulartius in additionibus ad Catalogum testium veritatis pag. 1023. monet quosdam pro his verbis habere *communiter*. Deinde addit: *In communione etenim mysteriorum hæc verba Dominus Vobiscum, Sursum corda &c. elata voce à Diacono & Sacerdote pronuntiantur, turba fidelium adstante & signa sacra participante.* In initio divisionis quæ in Ecclesiam irrepsit occasione errorum Martini Lutheri, contendebant Protestantæ non debere Missam celebrari nisi cum adfuerit aliqui communicantes. Ad quæ Ioannes Cochleus respondit non rectè adferri Missam propter defectum communicantium, & nullam scripturam prohibere ne solus sacerdos sumat eucharistiam.

Ibid. c. 161. **SYMBOLVM**] Vide Concilium Cloveshoviz cap. xi.

pag. 856. **PVRITER**] Ita veteres libri & omnes editiones Capitularium. Deest autem hæc vox in codice Camberonensi & apud Regionem. In prima editione capitulorum quæ cum canonibus Concilij Vormatiensis edi solent legitur *punitur investigare studeant*. Pro quo Crabbus & reliqui Conciliorum editores malè reposerunt *punitur & investigare studeant*. Malè, inquam. Nam secundum iudiciorum ordinem prius investigandi sunt rei, dein puniendi. Error ortus est ex prurigne corrigendi. Hinc etiam emendandum est Concilium Moguntiacum, ubi *pariter* scriptum est loco *punitur*. Longius aberratum est in capite 28. Concilij Moguntiaci anni dcccxlvi. ubi ita legitur: *Vi Episcopi incestuosos penitus investigare studeant*. Vocem potè *punitur* vir clarissimus Franciscus de Roye in libro de Missis dominicis pag. 92. sic intelligi posse existimat ut Episcopi debeant incestuosos investigare absque dilatione, sicut Iurisconsultis purè, id est, sine die & conditione. Ex primo tamen Capitulari anni dcccv. cap. 16. colligi posse videtur alium esse istius vocabuli sensum, nimirum ut Episcopi sic *punitur* & absque personarum acceptione incestuosos investigent & examinent ut nec propter alicujus amicitiam alij relaxentur, alij verò confringantur. In vetustissimo libro sacramentorum Ecclesie, ut reor, Lemovicensis, qui nunc extat in bibliotheca regia, sic legitur: *Ordo ad visitandum & ungen-*

dum infirmum, Antequam ungeatur infirmus, confiteatur omnimodis Deo & sacerdoti suo puriter omnia peccata sua, & reconciliationem ab eo percipiat plenam. Eadem habentur in codice Tiliano, ut legitur apud Hugonem Menardum in Notis ad librum sacramentorum pag. 340. Item apud Morinum in appendice tractatus de penitentia pag. 25, ubi tamen perperam editum est *pariter* pro *punitur*.

CONTRADICIMVS QVQVE] Hæc Ibid. c. 166. constitutio renovata est in Concilio Moguntino anni dcccxlvi. cap. 30.

SI QVIS VIDVAM] Caput istud reperitur in eodem Concilio Moguntino anni dcccxlvi. cap. 29.

DVAVS SORORIBVS NVPSERIT] Flodoardus lib. 3. cap. 29. de epistolis Hincmari: *Item cuidam fratri de homine qui cum quadam femina concubuit & postea sororem ipsius in conjugium duxit.* Vide infra Addit. III. cap. 115.

TALES COPVLATIONES] Codex Camberonensis ita habet: *pro tam injusta copulatione debet anathematizari, nec unquam amplius copulari, sed sub magna districtione ferri.*

AMPLIVS CONIVGIO COPVLARI] Ita vetera pleraque exemplaria, Editio Francisci Pitchei: *nec unquam amplius conjugio sub magna districtione copulari.* quam lectionem in nullo eorum librorum reperi quibus usus sum.

FIERI] In libro Trecenti & in Camberonensi legitur *ferri*.

QUALICVNQVE MODO] Balsamon ad canonem tertium Concilij Ancyani: *Porrò & Comnenam Dominam Theodoram, qua dicta est Laparda illius Domini Andronici conjux, vbi illius tyranni Andronici tonsam, Constantinopolitana synodus non sinit mutare habitum, nec cum Crate Hungaria, qui hoc vehementissimè petebat, conjungi, eò quod post ejus virimorem processisset tonsura, etiam si vi facta esset, & in cenobiacio monasterio vitam egisset.* Vide capitula anni dccc li. cap. 4. & Notas ad Agobardum pag. 135.

VT EPISCOPI] Caput istud descriptum est in Concilio Moguntino anni dcccxlvi. cap. 7. Illud quoque sanctus Stephanus Hungariæ Rex inseruit libro secundo decretorum suorum cap. 2.

VIDVAS ET ORPHANOS] Hæc & reliqua pars istius capitis desunt in codice sancti Arnulphi Merensis, in quo ista substituantur. *Et Nicolai Papa ad locum, ita ut secundum sacrorum canonum sanctionem in potestate Episcopi res omnes Ecclesie consistant, & ille secundum timorem Dei quibus voluerit & quomodo voluerit illas dispenset. Et in superscripto libro ex canonica auctoritate assumptum istud ita invenitur capitulum: Si quis oblata dederit &c. ut supra cap. 24. hujus libri.*

ET EPISCOPI CONSENTIENTES] Ista in diversum mutata sunt in decretis Stephani Regis Hungariæ, hoc modo: *Consentientis que sint Comes & iudices Presulibus suis ad justitias faciendas, juxta præcepta legis divine.*

PRESBYTERI INTERFECTI] Vide canones Haaci Episcopi Lingonenfis tit. 2. cap. 1.

T O M. I. ubi caput istud rectè describitur ex lib. 5. cap. 186. ut in antiquis codicibus. Vide etiam quæ dicta sunt supra in Notis ad caput 15. libri quarti.

Pag. 860. c. 191. **V I C E D O M I N I.]** Ianus à Costa in titulum 31. libri primi Decretalium pag. 192. putat alicubi Vicedominos eisdem esse qui à Græcis Oeconomis dicuntur, alibi verò ab Oeconomis omnino separandos esse. In vita sancti Meinverci Episcopi Paderbornensis cap. 83. legitur ipsum mortuum, *ascito Vicedomino suo*, omnia quæ in pecunia vel diversarum eucarum copia habuit, Ecclesiis & pauperibus erogari præcepisse. Vir clarissimus Carolus le Coince in annalibus ecclesiasticis Francorum ad annum 779. §. 21. putat Vicedominum in Capitulari anni **D C C L X I X.** cap. 19. eum esse qui alibi Vicecomes appellatur.

Ibid. c. 192. **A R C H I D I A C O N I V E L A R C H I P R.]** Heic Archidiaconus præponitur Archipresbytero. Vide omnino Notas ad Gratianum pag. 455.

Pag. 862. c. 207. **B I D V A N A S]** id est, jejunium duorum dierum. Rhabanus lib. 2. de institutione Clericorum cap. 25. *Leguntur aliqui sanctorum per biduanas, sive per triduanas, sive etiam per totam hebdomadam jejunium extendere.* Regino lib. 1. cap. 163. *Si quis lascivus in lingua fuerit, triduanam poenitentiam expietur.* Obiter moneo caput septimum Capitularis Haytonis Episcopi Basilienfis sic omnino legi in duobus antiquissimis codicibus sancti Galli: *Septimo, ut sciant tempora legitima ad baptizandum in anno, id est, sabbato sancto Pascha, ut illa triduanam mersio in baptisate imitetur triduanam mortem Domini clarificata resurrectione.* Vbi vir clarissimus Lucas Dacherius edidit *trina mersio.* Rectè sanè. Nam sic legitur apud sanctum Gregorium lib. 1. epist. 41. *Nos autem quòd tertio mergimus, triduanam sepultura sacramenta signamus, ut dum tertio infans ab aquis educitur, resurrectio triduanis temporis exprimat.* Item in capitulis quibus anonymus scriptor respondet ad interrogationes Karoli Magni: *Propterea infans ter mergitur in sacro fonte ut sepulturam triduanam Christi trina demersio mysticè designaret.* Sed ego tamen puto retinendam esse lectionem quam præferunt vetera Haytonis exemplaria, cumque fortassis ludere voluisse in antithesi triduanæ mersionis & triduanæ resurrectionis.

C O M I T E S F O R T I O R E S] id est, majores, ut rectè explicat Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 149. Erant enim tum in regno Francorum Comites majores; ut Comes Arvenorum, cum eodem tempore in pago Arvenico essent præterea Comites Brivatenfis, Talamitenfis, & Tollornensis. Plura exempla si quis habere desiderat, facillè inveniuntur in veteribus libris & monumentis.

Pag. 872. c. 247. **D E A R M I S I N F R A P A T R I A M]** Vide supra lib. 3. cap. 4. & infra lib. 6. cap. 271.

Pag. 879. c. 276. **D E H I S Q V I N O N A S]** Caput istud mutilum est in antiquis exemplaribus libri quinti Capitularium. Extat autem integrum infra Addit. IV. cap. 99. Caput autem *Quicumque decimam* dividi debet ab isto.

C A P I T V L O L V I I.] Hæc est lectio omnium veterum librorum. Tilius, cum non animadverteret hoc caput esse mutilum, numeros heic

mutavit, & pro **L V I I.** reposuit **C L X I I I.** **T O M. I.** Verùm nec sic quoque restitui potest hic locus. Nam caput *Quicumque decimam* non extat in libro primo Capitularium, sed in Additione IV. cap. 100. & 166.

E T C V N C T I S C. E. N O S T I L.] Hæc non habentur in libro quarto, neque in ipso Capitulari; ut verisimile sit addita fuisse à Benedicto Levita.

P E R V E N I T A D N O S.] Sirmundus in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 765. ait hanc constitutionem esse Ludovici Pij. Apud Ivonem refertur simpliciter *ex libro capitularium.*

C L A V S T R A M O N A S T E R I I.] Litteræ sancti Bernardi Abbatis Clarevallensis de compositione Hugonis Episcopi Autissiodorensis & Vvillelmi Comitis Nivernensis: *Si aliquis laicus deprehensus fuerit in claustris in latrocinio, cum una quacunque veste sua pro justitia faciendæ Comiti reddatur. Extra claustra autem quicumque laici latrones deprehensi fuerint, & ipsi & res eorum Comiti sunt.*

C L A V S A R V M G E N E R E.] Apud Ivonem editum est *clausuram nomine.* Sed in codice Victorino legitur ut in Capitularibus.

Q V I C V N Q U E P R O P R I A.] Burchardus caput istud valde interpolavit & Pio Papæ tribuit, quamvis illius non sit. Est enim constitutio Ludovici Pij. Hinc ergo emenda Ivonem & Gratianum. Vide infra Addit. IV. cap. 118. 161.

P R O P R I A V X O R E D E R E L I C T A.] Vide infra lib. 7. cap. 305. Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. scribit *Fulcrico cuidam, qui uxorem legitime inlegitimè dimiserat, alteramque insuper duxerat, vocari ad synodum, excommunicationis jam in eum data atque in provinciali synodo confirmanda pandis modum.* De ejusdem excommunicatione agit supra in capite 21. ejusdem libri.

S I N E C V L P A I N T E R F E C T A.] Extat apud Burchardum elegans Paulini Episcopi Aquileiensis epistola de hoc argumento, quæ pereram apud Ivonem & Gratianum Stephano V. Papæ tribuitur, uti dictum est in Notis ad Gratianum pag. 547.

A R M I S D E P O S I T I S.] Iure enim pontificio, ut Iuretus ait ad epistolam 135. Ivonis, miles pœnitens armis cingi vetabatur, citatque in eam rem caput *Admonere* 33. q. 2. id est epistolam Paulini de qua mox dicebamus.

A D A L A R D O C O M I T E P A L A T I I.] Hincmarus epist. 14. cap. 12. *Adalardum senem & sapientem Domini Karoli Magni Imperatoris propinquum & monasterij Corbeia Abbatem inter primos Consiliarios primum in adolescentia mea vidi, cujus libellum de ordine palatii legi & scripsi.* Marquardus Freherus in Origibus Palatinis par. 2. cap. 1. ait habuisse se fragmentum istius libri, & huic adscriptum fuisse hunc titulum: *Ordo palatii & reipublice dispositio qui sub Imperatoribus Pipino & Karolo Francorum gerebatur, per Adalardum venerabilem abbatem literis commendatus ad memoriam & instructionem futurorum.* Ejus vitam scripsit Paschasius Radbertus.

S I Q V I A S E R V O.] Vide Ivonem parte 16. cap. 101.

TOM. I. PLACUIT UT ADVERSY] Vide infra lib. 6. cap. 363. & lib. 7. cap. 204.

Pag. 888. c. 311.

Ibid. c. 315.

HOMO IUDICET DEOS] Ad caput istud respexisse videtur Karolus simplex in precepto pro Arnulfo Archiepiscopo & reliquo clero provincie Narbonensis, quod editum est à Catello in libro quinto Memoriarum historie Occitanice pag. 772. cujus verò nos authenticum vidimus in archivo Archiepiscopi Narbonensis: *Si aliquis verò querimonia adversus illos exorta fuerint, in presentiam suorum Episcoporum veniant, & ibi de his canonicè atque legaliter iudicentur: quia juxta sanctiones legum indignum est ut homines iudicent deos.*

BEATVS PROSPER] sive Iulianus Pomerius, quem auctorem esse librorum de vita contemplativa & activa Simonidus ostendit, & cui tribuuntur etiam in vetustissima collectione canonum Andegavensi & in antiquissimo codice MS. bibliothecæ Thuanae.

Pag. 890. c. 318.

ECCLESIA VNVM CORPVS] Infra lib. 6. cap. 404. *Quod in capite processit, in corpore eius, quod est Ecclesia, videtur impletum.* Epistola Episcoporum catholicorum ad Marcellinum Notarium in collatione prima Carthaginensi cap. 18. *Non est itaque difficile quoniam caput est Christus & corpus Ecclesia, simul in evangelio commendatum videre & caput contra calumnias Iudeorum & corpus contra criminationes hereticorum.* Et Augustinus in cognitione tertia cap. 237. & 242. *Habeo caput, sed Christus est.* Vide formulas exorcismorum & excommunicationum cap. 12. pag. 665.

IN CORPORE DIABOLI] Formula duodecima excommunicationum: *Inter adoptivos filios Dei adnumeratus, quamvis modò filius diaboli si imitando diabolum.*

Ibid. c. 319.

DVA SVNT QVIPP] In epistola ipsa Gelasij legitur: *Duo quippe sunt, Imperator Auguste, quibus principaliter &c.* Rectè. Scripta enim est ad Anastasium Imperatorem. Confirmant autem hanc lectionem, præter ceteros, Hincmarus Remensis, Archiepiscopus in epistola 29. & opusculo 61. & patres Concilij apud sanctam Macram habiti. Immo in Concilio Parisiensi habito anno DCCCXIX. (ex quo sumptum est hoc caput) ita vulgò legitur lib. 1. cap. 3. *Duo quippe sunt, Imperator Auguste &c.* Sed antiquissimum exemplar manuscriptum illius Concilij, quod extat in bibliotheca Thuana, tum etiam omnes veteres libri Capitularium & antiquæ editiones disertè scriptum habent: *Dua sunt quippe, inquit, Imperatrices auguste quibus &c.* Veteris vestigia fraudis, ut Virgilij verbis utamur, visuntur etiam in excerptis è libris Capitularium in antiquissimo codice MS. sancti Arnulphi Metensis, ubi sic legitur: *Dua sunt quippe, inquit, Imperator Auguste, quibus &c.* Ego, si quid heic video, puto cum qui pravam istam lectionem intulit in codicem ex quo eam haufere patres Concilij Parisiensis, dolo malo id fecisse, ut pro sua virili fulciret regnum ecclesiasticum, quod tum caput extulerat post Karoli M. victorias de Longobardis & triumphos quos Ildorus Mercator egit de devicta vetere disciplina. Itaque falsarius ille univerfum orbem Chri-

stianum, hoc est, Ecclesiam Christi, divisit in TOM. I.

duo summa imperia, in auctoritatem videlicet sacratam Pontificum & regalem potestatem, quas vocat Imperatrices augustas. Atque ea opinio facile pervasit per animos hominum illius seculi, jam imbutos ea doctrina quam in Ecclesiam Christi invexerant spurie veterum Pontificum epistola. Itaque non multò post editam à Benedicto Levita collectionem Capitularium, in qua caput istud retulit prout reperiebatur in Concilio Parisiensi, Episcopi provinciarum Remensis & Rotomagensis è Carisiaco palatio ad Ludovicum Germanie Regem scripserunt anno DCCCLVIII. Christum, qui solus Rex fieri potuit & Sacerdos, in caelum ascendentem, suum regnum, id est, Ecclesiam, inter pontificalem auctoritatem & regiam potestatem gubernandum disposuisse. Hæc sunt enim ipsa eorum verba in Capitulis Karoli Calviti. XXVII. cap. 15. extremo. Ea persuasio cum deinde, ut fit, in occidentali Ecclesia invaluisset, jamque opinio de monarchia temporali Romani Pontificis valde propagata esset, rudi seculo creditum est concertationem quæ inter Gelasium Papam & Anastasium Imperatorem fuit, de regno fuisse, illam verò auctoritatem suam fortiter ac strenuè vindicasse adversum conatus Imperatoris. Ne quis verò existimare possit me ista sine auctore dicere, adferam verba Bartholomæi Brixienfis, qui in cap. Duo sunt dist. 96. ita loquitur: *Gelasius Papa & Anastasius Imperator contendebant de præminencia unius ad alterum & de præminencia dignitatum. Sed Gelasius ostendit hic quod auctoritas pontificalis longè major est quam culmen imperiale.* Demum Leonellus de Chieregaribus Episcopus Concordiensis in sermone quem habuit Romæ coram Alexandro VI. anno MCCCCXXXV. in publicatione confederationis initæ inter eundem Alexandrum ac Romanorum & Hispaniæ Reges Venetorumque ac Mediolanensium Duces, hæc ait: *In universali siquidem Ecclesia duo constituta sunt dignitates, quibus principaliter hic mundus administratur, prout ad Anastasium Imperatorem scribit Gelasius Romanus antistes, auctoritas sacra Pontificum, & Imperatorum excelsa potestas.* Stabilita igitur ea opinione in mentibus hominum qui circa cathedram D. Petri habitabant, dubium illis non erat quin regnum in ea Ecclesia esset: Itaque Conservatores populi Romani, ut Franciscus Albertinus docet in libro de mirabilibus urbis Romæ ad Iulium II. Papam, inscriptionem hanc in palatio suo posuerunt ad aeneum Herculis simulacrum in foro boario repositum: *SIXTO IIII. PONT. MAX. REGNANTE, Aeneum Herculis simulacrum aurca mala secundum vivente tropæum sinistra gerentis in ruinis Herculis Vici. fori boar. effusum Conservatores in monumentum gloria Romana heic locandum curarunt.* In veteri editione Romana epistolarum sancti Hieronymi hæc leguntur in fine tomii secundi: *Eusebii Hieronymi doctores eximij secundum epistolarum explici volumen anno Christi MCCCCXLVIII. Inditio. ne prima die verò XIII. mensis Decembris. Pontifice maximo Paulo regnante secundo, anno eius quinto, Roma in domo magnifici viri Petri de*

TOM. I.

Maximo. Philippus Labbeus in Specimine novæ bibliothecæ pag. 230. testatur fuisse in bibliotheca Naudazana disputationem de potentia Dei, auctore Francisco Cardinale Saonensi, qui postea fuit Sixtus Papa quartus, in cujus calce ista scripta erant: *Finis parvuli opusculi intitulati de potentia Dei editi per Reverendissimum D. D. Franciscum Saonensem Cardinalem tituli S. Petri ad Vincula die prima mensis Octobris 1470. regnante Paulo Papa II. pontificatus sui anno septimo*. Habemus nos æneum numisma Julij III. Romani Pontificis, quod editum reperies apud Joannem Iacobum Luckium, in cujus recta parte visitur vultus Julij cum hac inscriptione. *D. IVLIVS. III. REIPVB. CHRISTIANÆ. REX. AC. PATER*. Sed ut ad rem nostram redeamus, addendus est insignis locus ex præcepto Karoli III. Francorum Regis pro Ecclesia Noviomensi, in quo Princeps ille præclarum documentum dat quomodo intelligendus sit hic locus Gelafij de duabus summis potestatribus. *Duabus siquidem, inquit, personis univrsalis roboratur Ecclesia, sacerdotali videlicet & regali, ut si una insolens seu minus existeret provida pigritando, non dormitet altera*. Bartholomæus Brixienfis addit auctoritatem pontificalem culmine imperiali longè majorem esse, cum tamen Gelafius in eadem epistola fateatur ipsos quoque religionis antistites esse subditos Imperatori legibusque ejus parere quantum ad ordinem pertinet publicæ disciplinæ. Quæ sententia confirmatur auctoritate sancti Fulgentij, cujus verba referuntur in hoc nostro capite. In canone septimo Concilij Trullani scriptum est spirituales dignitates præstantiores esse secularibus seu mundanis. *Quæ verba sic interpretatur Balsamon: Nota autem & canonem qui dicit spirituales dignitates esse præstantiores secularibus seu mundanis dignitatibus. Sed ne hoc èd traxeris, ut nonnulli dicebant, ut ecclesiasticæ dignitates præferantur imperatoriis. Eis enim subdiciuntur. Interpretare autem hoc adversus Subdiaconos, qui fortasse superbi & insolenter se gerunt adversus Diaconos, vel Diaconos qui adversus Presbyteros.*

Pag. 893. c. 326.

CONVERSATIONIS SVÆ TESTES] Suprà cap. 2. hujus libri Katlomannus Princeps statuit in synodo ut Presbyter Episcopo testis assistat castitatis & vitæ & fidei & doctrinæ illius. Renovatum istud in Concilio Londinensi sub Anselmo Archiepiscopo anno M C II. habito, in quo statutum est ut Episcopi semper & ubique honestas personas habeant conversationis suæ testes.

VITAS B. AVGVSTINI] Possidius Episcopus Calamensis in vita sancti Augustini cap. 26. *Et si forte ab aliquibus feminis ut videretur vel salutareretur rogabatur, nunquam sine Clericis testibus ad eum intrabant, vel solus cum solis nunquam est locutus*. Sanctus Gregorius lib. 7. Indict. 2. epist. 39. *Legitur quod beatus Augustinus nec cum sorore habitare consenserit dicens: Quæ cum sorore mea sunt, sorores meæ non sunt. Doli ergo viri cautela magna nobis debet esse instructio*. Citant hunc Gregorij locum Hincmarus epist. 48. cap. 10. Concilium Trosleianum cap. 9. Re-

gino lib. 1. cap. 98. & Gratianus dist. 81. cap. 25. TOM. I.

DE CLERICIS LAICORVM] Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. scribit Theodulfo Comiti de Presbytero ordinando in Ecclesia vacante: *Si autem vis ibi habere Presbyterum, adduc mihi talem Clericum qui aptus sit sacro ministerio, & ego illum inquiram, & illi Ecclesiam dabo*. Item Bertranno Comiti Tardunensis pagi pro loco vacante sine Presbytero, ubi sancta Patricia requiescit, monens ut quantocius ministris ecclesiasticis Clericum sacro ministerio aptum ostendat qui valeat ibi ordinari. Vide Notas ad Agobardum pag. 63.

INVICTA PERMANEAT.] Post caput pag. 897. istud, additum est à manu antiqua in codice Colbertino: *Homicidium laici si in Ecclesia perpetratum fuerit, altare destruat donec proprii Episcopi arbitrio restituatur. Sin autem Presbyter illic aut ante altare peremptus fuerit, altare simul cum Ecclesia destruat, donec consensus Apostolici reconcilietur*. Sed hæc non pertinent ad Capitularia, & à studio quodam adjecta postea sunt.

PLACVIT NE PRÆDIA] Vide Concilium lib. c. 339. Moguntinum anni DCCCLXXXVIII. cap. XI. & Gratianum 17. q. 4. cap. 13. *Attendendum*.

SI NOS IPSOS COMEDIMVS] Ivo epist. pag. 131. 85. *Ne forte si perniciter vos invicem mordetis & comeditis, ab invicem consumamini*.

SI QVIS ALIENVM] Ilius capitis sensus lib. c. 341. reperitur in libro septimo legis Vvisigothorum tit. 2. cap. 6.

FVR NOCTVRNO TEMPORE] Et hoc lib. c. 344. quoque caput extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 16.

CVIVS PECVNIAM] id est, rem propriam, pag. 899. ut dictum est supra ad caput tertium hujus libri. c. 347.

LITOSTRATVM] Ita veteres. Editiones pag. 900. habent *litostrotum*. Litostrotam fortassis dixere c. 333. viam ex lito sive litio stratum. Vide glossarium Francisci Pithæi & Notas ad Reginonem pag. 562.

SI CVI AVRVM] Hoc caput habetur in li. lib. c. 336. bro quinto legis Vvisigothorum tit. 5. cap. 3.

EXCEPTO AVRVM] Ita vetera exemplaria Capitularium. At in lege Bajuvariorum & in lege Vvisigothorum legitur: *excepto auro & argento*. Sic etiam legitur in vulgatis Capitularium editionibus. Nos prætulimus lectionem quæ multorum librorum auctoritate confirmatur, ut diximus ad Reginonem pag. 91. Atque id sanè probare infinitis, ut ita dixerim, similibus exemplis foret facillimum.

PROCVRET] In lege Vvisigothorum legitur *cogatur*.

REM IN CONTENTIONE POS.] id est, pag. 901. *quam alter aut petere capit aut recipere rationabiliter poterat*, ut legitur in eodem libro quinto legis Vvisigothorum tit. 4. cap. 9.

SI QVIS SERVVM] Habetur in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 15.

SI QVIS SERVVS] Extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 16. Vide Bignonij Notas ad appendicem Marculfi pag. 966.

PLACVIT IN VENDITIONE] Prior pars lib. c. 344. istius capitis extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 7.

QVI

Tom. I. QVI ARRAS DEDERIT] Caput istud mul-
tilum est in collectione Benedicti Levite. Integrius habetur in lege Bajuvariorum. Plenum autem est in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 4.

Tom. I. VNVISQVYISQVE PRESBYTER] Vide capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 105.

Tom. I. SCRVTINIVM MORE ROMANO] Amalarius Archiepiscopus Trevirensis in epistola ad Karolum M. cap. 12. *Scrutinium finitur sabbato sancto ante Pascha. Ipso die facimus scrutinium septimum, sicut in Romano Ordine invenimus scriptum. Theodulfus in libro de ordine baptismi cap. 8. Hunc enim morem Ecclesia servare consuevit ut per aliquot dierum spatium hi qui in solemnitate paschali baptizandi sunt scrutentur, ut instructi & docti & simplici corde ad fidem veram venientibus vite sacramenta imperiantur. Auctor anonymus de ordine baptismi cap. 4. Scrutinium a scrutando dicitur, quia tunc scrutandi sunt catechumeni si rectam iam noviter fidem symboli eis traditam firmiter tenent. Scrutinij ordo habetur supra pag. 1159. ex vetustissimo codice MS. bibliothecae regiae. Vide porro Notas Hugonis Menardi ad librum sacramentorum pag. 139. & Iosephum Vicecomitem lib. 3. de antiquis baptismi ritibus cap. 21. & seqq.*

Tom. I. CATHENIS] Hac est lectio omnium veterum exemplarium & editionis Tiliacae prioris Pithocanae. Postea Franciscus Pithocus reposuit decaniam, quia Iulianum Antecessorem, ex quo caput istud sumptum est, voce illa usum esse constabat in epitome novellarum Iustiniani, ubi Antonius Augustinus adnotat decanicam esse carcerem Ecclesiae. Vide Carolum Dufresnium in Notis ad Paulum Silentiarium pag. 594.

Tom. I. SI MONACHVS MONASTERIVM] Vide novam collectionem formularum cap. 36.

Tom. I. DOMINIO MONASTERII] In aliis editionibus male legebatur *domino*. Abbo in sua canonum collectione cap. 22. *Omnes enim res cum ejus domino monasterij sunt.* Sed apud Iulianum Antecessorem, ex quo Abbo sumpsit, legitur: *Omnes enim res ejus domini monasterij sunt.*

Tom. I. NON RECIPITVR] Infrà lib. 6. cap. 108. additur, *sine Abbatis sui & Episcopi proprii licentia.* Sed hæc non habentur in Novella, ut illic adnotamus.

Tom. I. SI ALIQVIS INCOGNITVS] Ista sumpta sunt ex Novella quinta Imperatoris Iustiniani cap. 2. Vide Notas Hugonis Menardi ad Concordiam regularum pag. 957. & quæ nos supra adnotavimus pag. 1110. ad Capitulare anni MCCXXII. de causis sanctæ Radegundis Pictaviensis.

Tom. I. SI AVTEM MONACHVS] Vide infrà Addit. III. cap. 66.

Tom. I. NEMO ECCLESIAM] Vide Notas ad Regionem pag. 544. & ad Gratianum pag. 558. Vide etiam infrà Addit. III. cap. 72. & Concilium Londinense anni MCL. cap. 15. 16.

Tom. I. ORATORIVM] Solebant tum viri nobiles habere oratoria in domibus suis. De Rorigone Comite testatur Odo Abbas in libro de miraculis sancti Mauri cap. 2. eum in domo sua quæ Boscus vocabatur oratoriorum compendiosè constructam, ut nobilioribus mos est, habuisse in quo

Tom. II.

& matutini hymni recitabantur & psalmi ac preces Christianæ. De oratoris monasteriorum vide Notas Hugonis Menardi ad Concordiam regularum pag. 858.

Tom. I. FISCIVIRIBVS] Ita omnia vetera exemplaria, regio & meo exceptis, quæ habent *viribus*. Hanc ultimam lectionem exhibent vulgata Capitularium editiones. Isaacus Lingonensis legit *viribus*. Atque hæc est sincera lectio, quæ frequenter reperitur in Codice Theodosiano; ubi Iacobus Gothefredus ad l. 1. *Si certum petatur de suffrag.* adnotat male facere eos qui vocem *viribus* mutant in *viribus*. Probat hanc lectionem esse veram constitutio Chindasindi Regis in libro quinto legis Vvisigothorum tit. 7. cap. 15. ubi ita legitur: *fiscalium sæpe subreptione servorum, sicut vires attenuantur.* Vide Cujacium lib. 28. Observat. cap. 1.

Tom. I. ABBATISSA ELIGATVR] Vide supra pag. 906. lib. 2. cap. 42.

Tom. I. CONFIRMETVR AB EPISCOPO] Iam monimus ad caput 81. libri primi privilegia eligendi Abbates monasteriis concessa fuisse ea ratione ut salva esset canonica Episcoporum auctoritas. Nunc verò idipsum ostendendum est in causa Abbatissarum. Karolus Calvus in diplomate pro monasterio sanctæ Mariæ Sueffionensis præcipit ut post decessum Immaræ Abbatissæ, *de ipsa congregatione, quandiu ibi talis inveniri poterit que ipsi sancto gregi regulariter præesse & prodesse possit, per successionum curricula eligatur & Abbatissa secundum jura ecclesiastica constituatur.* Karolus III. Imperator cognomento Crassus in præcepto pro monasterio Herifonsi, quod reperitur in secunda editione Monumentorum Paderbornensium pag. 264. *Post suum verò decessum licentiam ipsa sorores habeant inter se eligendâ Abbatissam unâ cum consensu illius Paderbrunnensis Ecclesie Presulis.* Otto III. Imp. in præcepto de privilegiis monasterij Eltenensis prope Embricam: *Ceterum pro anima nostra expiaculo eidem largis sumus monasterio ut post hæc perpetuo cum ejusdem monasterij Abbatissa morbo consumpta morietur, sanctimoniales inter se unam, qualemcumque velint, simul cum consensu Trevelensis Episcopi, in cujus potestate sunt diaconi, absque mortalium omnium contradictione licenter eligant.* Ed itum est hoc præceptum ab Egidio Gelenio in historia sancti Engelberti Archiepiscopi Colonienfis pag. 359. & ab Hermanno Stangefol in libro secundo annalium circuli Vvestphalici pag. 203.

Tom. I. INCIVITATIBVS] Apud Iulianum Antecessorem Novella 85. in editione Antonij Augustini & 69. in Pithocana sic legitur cap. 7. *In civitatibus in quibus Praefides præsto non sunt, adeant litigatores Defensorem civitatis, & ille audiat causas. Si autem Episcopum judicare sibi maluerint, hoc quoque fieri jubemus.* Argumento ista sunt tollendam esse negotiationem quæ in sine istius nostri capituli reperitur. Nam Karolus M. præterea confirmavit constitutionem Constantini quæ extat in calce Codicis Theodosiani, ut patet ex libro sexto Capitularium cap. 366. Janus tamen à Costa in Decretales pag. 282. existimat non esse delendam, & abrogatam in hoc regno

HHhh

- Tom. I. fuisse constitutionem Constantini Magni, quamvis à Karolo M. confirmata fuisset.
- Pag. 906. c. 388. **SI QVIS EX SCENICIS**] Ista sumpta sunt ex Novella 123. Iuliani Antecessoris cap. 65. non quidem verba ipsa, sed sensus. Vide Notas ad Salvianum pag. 439.
- Pag. 907. c. 389. **NE DECEM ANNI**] Vide Cujacium lib. 5. Observat. cap. 5.
- Ibid. c. 390. **APUD IUDICES PVBlicos**] Vide Bigonionum in Notis ad Marculum pag. 878. & Ianum à Costa in Decretales pag. 299.
- Ibid. c. 395. **SI ACCVSATORIS PERSONA**] Caput istud sumptum est ex capite septimo Concilij tertij Carthaginensis.
- Pag. 908. c. 396. **NON EST IVSTVM**] Vide infra lib. 6. cap. 381.
- Ibid. c. 398. **MAIOR A MINORE**] **IUDICIS NON EST**] Apud sanctum Ambrosium, sive quis alius est auctor commentarij ad caput quintum prioris epistolæ ad Corinthios, ex quo caput istud sumptum est, legitur: *Iudicis non est sine accusatore damnare, quia & Dominus Iudam, cum fur esset, quia non est accusatus, minime abiecit.* Vide Gratianum 2. q. 1. cap. 17. De manifesta.
- Pag. 931. c. 49. **NON INTRABIT EVNVCHVS**] Vide Flesacum lib. 1. selectorum cap. xi. pag. 169.
- Ibid. c. 55. **SI VIR ET MVLIER**] Constitutionem istam in synodo Liptinensi editam fuisse docet Hincmarus, ut supra diximus pag. 1021.
- NVBERE CVM EA**] Rhabanus in epistola ad Heribaldum legit, *quod non possit ei nubere.* Regino quod non possit coire cum eo. Burchardus, quod non possit coire cum ea. Ita etiam Ivo parte 3. cap. 178. & Gratianus.
- PROBARE QVOD VERVM SIT**] Rhabanus, Regino, Burchardus, Ivo, & Gratianus habent probare per justum iudicium quod verum sit.
- ACCIPAT ALIVM.**] Heic est finis istius capituli in vetustis Capitularium exemplaribus, apud Rhabanum item, Reginonem, & Burchardum 17. q. 2. cap. 29. *Quod autem. Quæ sanè lectio confirmatur etiam auctoritate Hincmari.* Burchardus tamen addit: *Si autem ille aliam acceperit, separentur.* Eandem clausulam habent Ivo in loco paulò antè laudato & Gratianus 33. q. 1. cap. 1. *Quod autem.*
- Pag. 932. c. 63. **VT HI VEL HÆ**] Sententia hujus capituli habetur in cap. 102. collectionis Africanæ. Vide supra quæ adnotata sunt ad caput vigesimum primum libri quinti. Vide etiam infra cap. 87. istius libri.
- Pag. 933. c. 64. **ITERARE IVDICIVM**] Vide glossarium Francisci Pithœi ad libros Capitularium.
- Ibid. c. 68. **OMNES**] Hæc est lectio codicis Bellovacensis, Sangallensis, & Normannici. In Colbertino & in Tiliano legitur *homines.* Facile antiqui librarij permutabant hæc vocabula, uti supra diximus pag. 1076. in Notis ad Capitulare Pippini Regis Italiæ.
- Pag. 934. c. 73. **VNAM ECCLESIAM**] De hoc argumento pluribus olim dictum est in Notis ad epistolam 29. Lupi Abbatis Ferrariensis. Has consule, si lubet.
- Ibid. c. 74. **LETANIA MAIOR**] Vetustissimum Calendarium MS. in bibliotheca Colbertina: *VII.*
- Kal. Maij. Nat. sancti Marci Evangeliste. Letania major. Concilium Cloveshoviz cap. 16. Sexdecimo condixerunt capitulo ut letania, id est, rogationes, à clero omnique populo his diebus cum magna reverentia agantur, id est, die septimo Calendarum Maiarum, juxta ritum Romana Ecclesie, quæ & letania major apud eam vocatur. Vide Baronium in Notis ad diem 25. Aprilis.*
- QVAPROPTER OMNIS PLACVIT**] Ibid. c. 77. Tota hæc clausula quæ sequitur, usque ad verbum *vindictæ.* deest in vulgatis editionibus Capitularium. Reliqua vero conjunguntur cum capite 73. post verbum *præsumat.* Nos secuti sumus auctoritatem veterum exemplarium. Mutationem porro quam nos hoc loco fecimus confirmat etiam Isaac Lingonensis, qui utramque partem istius capituli consequenter descripsit in suis excerptis.
- DIGNVM EST**] Caput istud sumptum est ex epistola 105. sancti Bonifacij, in qua referens decreta synodi paulò antè celebratæ ait: *Decrevimus Metropolitanus, qui sit Pallio sublimatus, hortetur ceteros & admoveat & investiget quis sit inter eos curiosus de salute populi, quisve negligens servus Dei.*
- PALLIO SVBLIMATVS**] Egilvardus in vita sancti Burchardi Episcopi Herbimodensis cap. 3. de sancto Bonifacio narrat quod *Moguntia metropolitana susceperit cathedram, ipsamque postea archiepiscopatus pallio sublimaverit.*
- HONORETVR**] In epistola sancti Bonifacij legitur: *hortetur ceteros & admoveat.*
- PROGENIEM SVAM**] Vide infra. Addit. Ibid. c. 86. IV. cap. 75.
- PRESBYTEROS**] Vide Ivonem parte 6. cap. Ibid. c. 11. 117. & Gratianum dist. 68. cap. 2. *Presbyteri.* Vide etiam Notas ad Gratianum pag. 478.
- ABSQVE PERMISSV EPISCOPI**] In Pag. 936. signis est in hoc argumento formula prima novæ collectionis. Hanc consule.
- NVLLI ALTERI COPVLETVR**] Vide Ibid. c. 87. supra cap. 63. istius libri.
- SI QVIS SECVLARIVM**] Vide infra Ad. Ibid. c. 88. dit. IV. cap. 38.
- SI VIR ET MVLIER**] Fulbertus epist. 64. Pag. 937. *De causa unde simplicitatem nostram consulere voluissis, in sexto libro Capitularium era xxi. ita scriptum invenimus. Si vir & mulier conjuxerint se in matrimonio, & postea dixerit mulier de viro suo non posse nubere cum ea, si poterit probare quod verum sit, accipiat alium, eò quod juxta Apostolum non potuit illi reddere vir suus debitum.* Vide Ivonem parte 8. cap. 80.
- SI QVIS PRESBYTER**] Burchardus ac Ibid. c. 94. post eum alij referunt ex Concilio apud Compendium, ubi non extat.
- BAPTIZETVR**] Vox ista deest in superioribus editionibus & in aliquot vetustis codicibus. Addita est ex Palatino & Bellovacensi. Eam quoque habent Burchardus, Ivo, Gratianus, & Raymondus in cap. *Si quis.* & in cap. *Veniens.* titulo *De Presbytero non baptizato.*
- ET OMNES QVOS PRIVS BAPTIZAVIT**] Hanc clausulam habent veteres libri, Burchardus, & Ivo. Gratianus & collectores decretalium, quia Gratianum describent, illam omni-

TOM. I. ferunt. Ipse quoque Pontifex Innocentius III. caput istud in cap. *Veniens* retulit absque illa clausula. Attamen Antonius Augustinus in Notis ad primam collectionem decretalium pronuntiat illam recte omisam esse à Bernardo Papiensi & à Raimundo.

Pag. 918
c. 96. **CAPITULO XXVIII.]** Vide supra pag. 1152. in Notis ad caput 98. libri primi.

Ibid. c. 97. **SI QVIS INFRA REGNUM]** Vide infra cap. 383. hujus libri.

Pag. 939.
c. 98. **SI QVIS SACERDOTEM]** Consultus à Vvidone Episcopo, ut reor, Silvanectensi Droco Bellocacensis quid agendum foret de quibusdam hominibus qui sacerdotem acriter verberaverant, respondit inter alia ex Capitularibus, & hoc caput ad sententiam suam probationem adduxit. Epistolam ejus dabimus in appendice actorum veterum. Vivebat autem Droco sub imperio Roberti Regis Francorum.

LEGI SALICÆ ANNI ADDITA] Vide Capitulare primum unum DCCCIII. cap. 1. De illo enim heic agitur.

Ibid. c. 99. **ECCLESIA IN SACERDOTIBUS CONSTAT]** Constitutio Theodosij & Valentiniani in appendice Codicis Theodosiani tit. 20. *De obnoxio vero, si quis ambulaverint cum Episcopo vel cum Presbytero aut etiam Diacono, sive in platea, sive in agro, sive in quolibet loco, nullo pacto eos retineri vel adduci jubemus, quoniam in sacerdotibus Ecclesia constat.* Gregorius IV. in epistola de Aldrico Episcopo Cenomanensi: *Ceterum insectatores fratrum ecclesiastica disciplina comprimere & erudire debetis, qui statum majorum non tenentes, Dei sacerdotes atque sanctam Ecclesiam, que in sacerdotibus maxime constat, sua violare per sepe nituntur presumptione.* Cyprianus epist. 69. *Vnde scire debes Episcopum in Ecclesia esse & Ecclesiam in Episcopo, & si quis cum Episcopo non sit, in Ecclesia non esse.* Vide C. V. Petri Francisci Chiffletij Notas ad Ferrandum pag. 272.

NAM DETRACTIO SACERDOTVM] Tota ista clausula sumpta est ex supposititia epistola sancti Gregorij ad Felicem Episcopum Melfanensem.

Pag. 940.
c. 101. **SI QVIS QVOLIBET MODO]** Imitatum est istud ex Novella septima Iuliani Antecessoris, cujus verba referuntur in Additione tertia cap. 84.

Ibid. c. 104. **NYLLIS VITA PRÆSVLVM]** Hæc sumpta sunt ex canone quinto Concilij Toletani undecimi. Vide epistolam ad Felicem Episcopum Melfanensem paulo antè laudatam.

THRONI DEI] Vide infra cap. 357. & lib. 7. cap. 156.

Ibid. c. 106. **SINERECONCILIATIONE]** Ita habent hoc loco omnia vetera exemplaria. Sed in vulgatis editionibus legitur, *sine sacrati olei unctioe & reconciliatione.* Additum verò istud est ex capite 132. libri septimi, quod Pithæus omisit tanquam superfluum, quia jam editum fuerat in sexto.

Pag. 941.
c. 107. **SI MONACHVS MONAST.]** Sumptum est istud ex Novella quinta cap. 4. apud Iulianum Antecessorem in editione Antonij Augustini, quam nos secuti sumus in edendis Capitularibus. Alius est ordo in Pithæana, in qua, præter No-

vellarum numeros, descripti sunt etiam numeri **TOM. I.** **D LXXXVIII.** qui in vetustis codicibus adscripti inveniuntur breviationi Novellarum quam Iulianus Antecessor composuit. Hunc ordinem secutus est Abbo in collectione canonum quæ nuper edita est in tomo secundo analictorum eruditissimi viri ac meliore valetudine digni Ioannis Mabillonij, Illic caput istud citatur ex legibus cap. XVI. ut est apud Iulianum in editione Pithæana.

ET IPSE OFFICIO FISCO S. COG.] Hæc non habentur in hoc loco apud Iulianum, Extant tamen paulo post in eadem Novella cap. 6. ubi legitur, *officio Pithæi provincia servare cogatur.*

SI VERO MONACHVS] Pars ista sumpta est ex eadem Novella cap. 6.

SINE ABBATIS] Hæc clausula non extat in capite 379. libri quinti Capitularium, & omiffa est in vulgatis editionibus. In Novella sanè præcipitur ne omnino recipiatur in alio monasterio. Hæc sunt verba Iuliani: *Aliorum autem monasteriorum primates prohibeant eum transire ut in alio monasterio non recipiatur. Et de hoc curare debent non solum religiosissimi Episcopi, sed etiam reverendissimi Archimandrita.* Ex his itaque verbis malè intellectis conflata est clausula adjecta huic nostro capiti.

QVICVNQVE MONACHVS] Apud Iulianum Antecessorem Novella 123. cap. 55. & sequenti.

QVÆCVNQUE A SINGVLIS] Licet caput istud sit in codice legis Romanæ, secundum quam causæ ecclesiasticæ judicabantur, in causâ tamen quæ anno MXXIV. erat inter Ermengaudum Episcoporum Vrgellensem & Durandum Abbatem sanctæ Cæcilie hæc constitutio laudata non est ex Codice Theodosiano, sed ex Capitularibus, caputque istud descriptum est integrum in sententia quæ pro Episcopo adversus Abbatem lata est. Eam dabimus in appendice actorum veterum.

IVGI SOLIDATA ÆTERNITATE] Lib. 5. legis Vvisigothorum tit. 1. cap. 1. *impensa legum soliditate servare.*

QVÆCVNQUE SVNT] Vide infra lib. 6. pag. 941. cap. 381.

IGNOSCENDI SOLI] Certum est legi debere *solum.* Sed omnia vetera exemplaria habent *soli.* non solum in libris Capitularium, sed etiam in Codice Theodosiano, & apud Isaacum Lingonensem, & in Concilio Troleiano. Sirmondus tamen in appendice Codicis Theodosiani tit. 14. & in epistola 29. Hincmarij pag. 319. edidit *solum.* Vide infra cap. 406. hujus libri.

PLACVIT NE IVDÆIS] Vide lib. 12. pag. 943. legis Vvisigothorum tit. 13. cap. 12. & Notas ad c. 119. Agobardum pag. 18.

SACRIFICANS] Simon Goulartius in ad. editionibus ad catalogum testium veritatis pag. 1023. nomine sacrificantis eum intelligit qui oblationes dono adferebat, nempe panem & vinum ad usum sacrae communionis. Falsam propterea esse hanc interpretationem manifestum est vel ex contextu capitis, ubi vox *sacrificans* refertur ad eum qui corpus & sanguinem Christi in altario immolat, id est, ad Presbyterum. Populus enim non immolat neque sacrificat, sed sacrificio

- T O M. I.** interest, oblationem facit ad sacrificium. Confirmatur hæc interpretatio ex verbis sequentibus, in quibus præcipitur ut sacrificans toties perceptio- nis corporis & sanguinis Christi se participem præbeat quoties idem corpus & sanguinem immo- lar. Quod adversus Presbyteros Missam cantan- tes & non communicantes dictum esse patet ex his quæ supra dicta sunt ad caput sextum libri pmi.
- Pag. 943. c. 111.** **DELECTATIONIBVS INHÆRENTI- BVVS]** Vide præfationem nostram ad librum Rhabani de Chorepiscopis & Notas ad Regino- nem pag. 542.
- Ibid. c. 112.** **IN SYNODO]** Infrà lib. 7. cap. 4. scriptum est Chorepiscopus ante apostolicam atque syno- dalem prohibitionem non fuisse ex numero Apo- stolorum, sed ex numero discipulorum. Intelligen- da autem sunt hæc loca de synodo Ratibonensi habita circa annum **DCCXCIX.** post reditum Legatorum Karoli M. à sede apostolica, ut patet ex eodem lib. 7. cap. 160.
- Pag. 944. c. 124.** **SI PRESBYTER]** Sumptum est hoc caput ex Novella 123. Iuliani Antecessoris cap. 31.
- Ibid. c. 125.** **CLERICVS VEL MONACHVS]** Et hoc quoque caput extat in eadem Novella cap. 8. Vide infrà Addit. III. cap. 46. 47.
- Ibid. c. 129.** **CLERICIS DE ECCLESIA]** Habetur in eadem Additione cap. 44.
- Pag. 945. c. 132.** **SI QVIS EPISCOPO]** Vide eandem Ad- ditionem cap. 28.
- Ibid. c. 133.** **LETANIAM EVERTERIT]** Apud Iulia- num Antecessorem, ex quo ista sumpta sunt, le- gitur: *Sin autem litania conturbaverit.* Quid tum per litanias intelligerent, docere videtur fe- quens caput Novellæ. Vide miracula sancti Mau- ri cap. 7. de litania imposita.
- Pag. 946. c. 137.** **EPISCOPI SVI LICENTIA]** Olim, ut dictum est ad epistolam 102. Lupi Ferrariensis, monachis non licebat proficisci in regionem lon- ginquam, ne Romam quidem, absque permisso proprii Episcopi. Apud Frotharium Episcopum Tullensem in epistola tertia legitur ipsum mona- chis Mediolacensibus licentiam dedisse adeundi Imperatorem pro necessariis monasterij causis. Idem in epistola decima ad Drogonem Episcopum Metensem queritur de quibusdam monachis mo- nasterij, ut reor, Senoniensis, qui absque ejus permisso & licentia, quasi ob quasdam reclama- tiones, egrediebantur è diocesi Tullensi contra jus canonicum & reverentiam proprio Episcopo debitam. Vide infrà lib. 7. cap. 169.
- Ibid. c. 138.** **APVD QVEM SCELVS]** Vide infrà cap. 355. hujus libri.
- Pag. 947. c. 143.** **QVICVNQVE INGENVVS]** Vide infrà c. 356. istius libri.
- Ibid. c. 144.** **NE IYDICES QVICQVAM]** Hæc lex ita intelligenda est ut tamen si sacerdotes defuerint, sola potestate judicum rei distringendi sint, ut legitur in libro duodecimo legis Vvisigothorum tit. 3. cap. 25. ex cujus lemmate factum est hoc nostrum capitulum.
- Ibid. c. 145.** **SI EXPOSITVS]** Sanctus Augustinus epist. 23. ad Bonifacium Episcopum: *Aliquando etiam quos crudeliter parentes exposuerunt, nutriendi à quibuslibet, nonnunquam à sacris virginibus col- ligantur, & ab eis offeruntur ab baptismum.* Sic enim rectè scriptum est in prima editione epistola- rum sancti Augustini, cum in posterioribus male legatur *nutriendos.* Epistolam collectionis infan- tis expositi habes inter formulas Sirmondicas. Vide Reginonem lib. 2. cap. 70. & seqq. & Cu- jacium lib. 16. Observat. cap. 36.
- RELICTO OFFICIO SVO]** id est, eccle- siastico iudicio, ut legitur in canone nono Con- cilij Carthaginensis tertij. Hincmarus apud Flo- doardum lib. 3. cap. 26. scribit *Folconi Comiti palatii Regis pro quodam Presbytero parochie Sues- sonica, qui relicto ecclesiastico ad civile iudicium proclamaverat super accusatore suo.*
- PROPTER DISTRICTIONEM]** id est, si ab Episcopo suo, à quo damnatus est, provoca- verit ad iudices seculares, quod est contra ordi- nem in canone 17. Sardicensi constitutum. Vide Photium in Nomocanone tit. 9. cap. 6. & com- mentarium Balsamonis.
- AD SECVLAREM]** Apud Gratianum ad- ditur *iudicem.* ubi Correctores Romani rectè adnotant hanc vocem abesse à vetustioribus edi- tionibus synodi Agathensis, à codicibus Vatica- nis, & à Capitulari. Vide infrà cap. 157. & lib. 7. cap. 210.
- ET SOLATIUM]** Infrà Addit. IV. cap. 65. & is ad quem recurrit *solatium ei.* Ita etiam apud Gratianum. Hinc ergo voces illas additas Sir- mondis transtulit in canonem hunc Agathensem.
- SCRIPTVRÆ QVÆ DIEM]** Constitutio **Ibid. c. 146.** est Chindasvinti Gothorum Regis, relata in libro secundo legis Vvisigothorum tit. 5. cap. 1. Vide infrà cap. 416. istius libri. Iustus constitutionis verba usurpavit Gausfredus Comes Rufinonensis in notitia iudicij pro monasterio Rodensi lati adversus hominem quendam nomine Adalbertum, quam daturus sumus in appendice actorum veterum.
- PACTA VEL PLACITA]** Extat hoc ca- **Ibid. c. 147.** put in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 2. & infrà cap. 346. hujus libri.
- FILIO VEL HEREDI]** Habetur in eodem **Pag. 948. c. 150.** titulo legis Vvisigothorum cap. 4. & infrà cap. 349. hujus libri.
- NON PASSIM DAMVS]** Vide infrà cap. **Ibid. c. 151.** 350. istius libri.
- QVI TIMORE COMPVLSVS]** Extat in **Ibid. c. 152.** libro quinto legis Vvisigothorum tit. 7. cap. 7.
- NULLVS EX ORDINE]** Vide infrà lib. 7. **Pag. 949. c. 157.** cap. 210.
- LIBERTVS VEL LIBERTA]** Hæc confi- **Ibid. c. 158.** tutio habetur in eodem titulo legis Vvisigotho- rum cap. 12.
- PERMISSVM]** Ita legitur in vetustis Capitu- larium exemplaribus & in editionibus, tum etiam in codice legis Vvisigothorum Moyfiacensi. Pi- thæus illic edidit *premissum.*
- AD TESTIMONIUM ADMITTANTVR]** In superioribus Capitularium editionibus legitur, *ad testimonium à tertia generatione admittantur.* Certum est illam clausulam reperiri infrà cap. 352. hujus libri. Sed non extat in hoc loco in ve- tustis codicibus neque in codice legis Vvisigotho- rum. Tanti momenti erat Capitularia edere prout in veteribus libris reperuntur.
- NON SOLVM ILLE]** Ista constitutio ha- **Ibid. c. 160.**

- TOM. I.** betur in libro septimo legis Vvifgothorum tit. 2. cap. 7. Vide infra lib. 7. cap. 429.
- Pag. 949. c. 161.** **QVICVNQVE VIOLENTER**] Extat in libro octavo legis Vvifgothorum tit. 1. cap. 2. Vide infra cap. 353. hujus libri.
- Pag. 951. c. 169.** **VT NVLLVS EPISCOPORVM**] Vide Concilium Africanum cap. 56.
- Ibid. c. 171.** **SIGNA**] campanas. Capitulare quintum anni **DCCCXIV.** cap. 5. *signum in tempore suo pulsem.* Rudolfus in vita sancte Liobae Abbatis cap. 6. *signum Ecclesie quod vulgo kloekum vocant.* Concilium Anglicanum apud Celichyth cap. 10. *Pulsato signo, omnis famulorum Dei catus ad basilicam conveniat.* Gesta Aldrici Episcopi Cenomanensis : *In dicta Ecclesia seniore duodecim signa ex metallo optimo fundere & firmare studuit, qua in ciocariis collocavit, & ad singulos curjus mirabiliter robore & sonare disposuit.* Odo Abbas in libro de miraculis sancti Mauri cap. 7. *signis sonantibus, sumptis sanctorum reliquiis.* Ibidem cap. 11. *Christi clementiam ac beati Mauri auxilium instantissima prece signis sonantibus inclamare ceperunt.* Flodoardus lib. 3. cap. 20. *Item de metallo quod ei transmissi ad faciendum signum.* Annales Fuldenfes ad annum **DCCCLXIX.** *signis etiam cunzarum in Regensburg Ecclesiarum conerepantibus.* Bercharius in historia Episcoporum Virdunensium tomo XII. Spicilegij Dacheriani pag. 261. *Signa grandia & honorabilia & minora valde bona in illa basilica suo opere ibidem esse constituit.* Concilium Londinense anni **MLXX.** *neq signa pro eo pulsantur.* Polypticus sancti Remigij Remensis : *signum de metallo unum, de ferro unum, signum ferreum unum, scibillam de metallo unam.*
- Pag. 951. c. 171.** **VT SACERDOTES STOLAS**] Vide Regionem lib. 1. cap. 333. Burchardum lib. cap. 10. Ivonem parte 10. cap. 159. & Gratianum 17. q. 4. cap. 25. *Vi Presbyteri.*
- Ibid. c. 173.** **TE IGITVR NON INCHOENT**] Capitula Herardi cap. 16. *Vi secreta Presbyteri non inchoent amequam Sanctus finiatur, sed cum populo Sanctus cantent.* Micrologus cap. XI. *Angelicus hymnus, id est, sanctus, sanctus, sanctus, subsequitur, quem beatus Sixtus Papa in ordine octavo constituit ut ante sacrificium diceretur. Hunc autem hymnum & ipse sacerdos cum aliis necessario debet dicere, ne se ipsum sua prece videatur privasse, qui & suas voces & aliorum angelicis laudibus admitti deprecatus est in prefatione.*
- Ibid. c. 174.** **VT ADVNYTIENT**] Caput istud & pleraque ex sequentibus reperiuntur inter capitula quae sancto Bonifacio tribuuntur in tomo nono Spicilegij Dacheriani.
- PLACVIT VT INSTRVANTVR**] Haec sumpta sunt ex Concilio Parisiensi sexto lib. 1. cap. 7. & 54. Vide Addit. II. cap. 1. & Concilium Calchutenfe cap. 2.
- Pag. 954. c. 184.** **DE QVIBVS DVBIVM EST**] Hugo Nicolai Canonicus Metensis in Manuali Curatorum diocesis Metensis folio 21. *Si vero dubium sit utrum bene fuerit baptisatus, tunc Presbyter debet cum baptisare sub hac verborum forma : Si tu non es baptisatus, ego te baptiso in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti Amen. Si autem*

es baptisatus, non te baptiso. Et ut audiant assistentes, hoc dicat alta voce & materna lingua, ne laici credant quod aliquis possit bis baptisari.

QVATVOR TEMPORVM IIVNIA] Ibid. c. 186. Homilia incerti auctoris in vetustissimo codice sancti Galli : *Ieiunia debetis custodire quatuor tempora in anno, id est, in mense Martio in prima septimana, quando intrat Martius, debetis ieiunare die Mercuris & die Veneris & die Sabbati. In mense Iunio in secunda septimana postquam Iunius intrat, debetis ieiunare die Mercuris & Veneris & die Sabbati. In mense Septembris in tertia septimana postquam Septembris intrat, ieiunare die Mercuris & Veneris & Sabbati. In mense Decembris in quarta septimana postquam Decembris intrat, ieiunare die Mercuris & Veneris & Sabbati.*

SABBATIZARE] id est, colere, observare, cessando ab omni opere servili. Hinc feriari pro sabbatizare dixit Hayto Episcopus Basileensis cap. 8. *Oratio pronuntiandum est ut sciant tempora feriandi per annum, id est, omnem dominicam a mane usque ad vesperam ob venerationem dominicae resurrectionis; sabbatum vero operandum a mane usque ad vesperam, ne in iudicio capiantur. Feriandi vero per annum isti sunt dies, ut supra orsi sumus. Natalis Domini &c.* Sic emendandus & supplendus est hic locus; qui mutilus est in editione Dacheriana, apud Burchardum lib. 2. cap. 77. Ivonem parte 4. cap. 14. & Gratianum dist. 3. de consecrat. cap. 1. *Pronuntiandum, Vide Concilium Laodicenum cap. 29. & Ioannem Diaconum in vita sancti Gregorij lib. 4. cap. 9. Apud Tertullianum quoque in libro adversus Iudeos cap. 4. sabbatizare significat cessare ab omni opere servili, & non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus, quod intelligit de sabbato aeterno sive divino, id est, de altera vita.*

IN ASCENSIONE . . . DIEM VNVM] Mirum est festum Pentecostes heic omisium esse, quod in libro primo Capitularium cap. 158. & in secundo cap. 35. tum etiam in citato capite Haytonis ponitur post Ascensionem Domini. Sane nulla alia hujus omissionis causa esse potest quam quia in capite sequenti scilicet precipitur de festo Pentecostes.

IN TRANSITU S. MARTINI] In excerptis sancto Bonifacio tributis omisium hoc loco est nomen sancti Martini, cuius loco ista substituta sunt : *In nativitate sancte Mariae v. r. Idus Septembris diem unum.* Sed nos jam ostendimus supra ad caput 158. libri primi festum istud nondum ea aetate cognitum fuisse in Ecclesia.

ADVNYTIENT PRESBYTERI] Caput Ibid. c. 190. istud miserè interpolatum & mutilatum est in excerptis quae edita sunt sub nomine sancti Bonifacii.

PLACVIT VT FIDELES] Caput istud pag. 956. sumptum est ex canonibus Concilij sexti Parisiensi, ut adnotatur infra Addit. II. cap. 2. & 3. Vide Burchardum lib. 4. cap. 27.

BALATIONES] In titulo canonis 23. Con. Concilij Toletani tertij, ex quo caput istud videtur esse sumptum, legitur in antiquis codicibus manuscriptoris : *Vi ballematia & turpia cantica prohibentur a sanctorum sollempnitatibus.* Burchardus

H H h ij

- TOM. I.** lib. 10. cap. 39. hæc verba tribuit Concilio Bra-
charenſi: *Si quis balationes ante Eccleſias ſan-
ctorum fecerit. Baligeram ſtultam interpretatur
vetus glosſarium manuſcriptum bibliothecæ reg-
iæ. Vide Voſſium in libro quarto de vitiis ſer-
monis pag. 657.*
- SALTATIONES**] Burchardus lib. 10. cap.
36. *Saltationes ſceleratiſſimas per vicos atque
plateas exercent, quod ſumptum eſt ex canone
27. Concilij Africani. In chronica Sclavica in-
certi auctoris à Lindenbrogio edita extat memo-
rabilis hiſtoria de pœna quindecim virorum &
trium mulierum choreas agentium in nocte na-
tivitatis Domini. Legat illam qui nocte cupie-
rit ordinem rei geſta.*
- LYSA DIABOLICA**] Homilia ſancti Eli-
gij Epifcopi Noviomenſis in tomo quinto Spi-
cilegij Dacheriani pag. 217. *Ludos etiam diabo-
licos & vallationes vel cantica gentilium ſeri ve-
tate. Vide Notas ad Reginonem pag. 537.*
- DE PAGANORVM RITV**] Vide Regi-
nonem lib. 1. cap. 382. & Burchardum lib. 10.
cap. 34. *Vide etiam Concilium Toletanum tertium
cap. 21.*
- PLACVIT VT FIDELES**] Caput iſtud
ſumptum eſt ex Concilio Pariſienſi ſexto, ut ad-
notatur infra Addit. II. cap. xi.
- CVM ENIXA**] Vide Capitulare anni dccxlv.
cap. 3. Iſaacum Lingonenſem tit. xi. cap. 18. &
Gratianum diſt. 5. cap. 1. *Cum enixa. & cap. 2.
Si mulier.*
- PLACVIT VT FIDELES**] Vide infra Ad-
dit. II. cap. 12.
- AD IVSTITIAS FACIENDAS**] Præcep-
tum Ludovici Pij pro Eccleſia Placentina: *Quam-
rem juſſimus Miſſis noſtris Adallabo venerabili
Epifcopo & Armano Comiti, quos ad juſtitias
faciendas in Italian miſimus, diligenti in-
quiſitione inveſtigare.*
- HOMO DENARIALIS**] *id eſt, denarius
intercedentibus manuſiſſus, ut ait glosſa interlin-
nearis in uno codice regio legis Longobardorum,
in quo reperitur quoque hæc vetus nota margi-
nalis: Denarialis dicitur qui cum denario manu-
mittebatur. Nam, ut dicitur quidam, qui liber
efficiebatur, ante Regem habebat in manu dena-
rium, quem Rex percutiebat, & in vultum dena-
rium proiecit. De præcepto denariali vide
Marculfum lib. 1. cap. 22. & de charta dena-
riali in appendice ejudem Marculfi cap. 24.*
- HOMO DENARIALIS**] *id eſt, ut ait alia
glosſa vetus, ſervus qui manuſiſſitur ante Im-
peratorem tenentem denarium in manu ſua ſupra
caput ſervi, & ita manu percuffa proſectum facit,
& ita ſervus manuſiſſus impan. & denarialis
dicitur. Huic liberi ſui ſuccedere poſſunt. Ipſe
verò ſuis parentibus non poteſt, niſi exiſtentibus
in tertio gradu.*
- TERTIAM GENERATIONEM**] *uſque
ad nepotem vel neptem, ut ait glosſa interlinearis
in uno codice regio.*
- HOMO CHARTVLARIVS**] *id eſt, per
chartam manuſiſſus, ſive per chartam ingenui-
tatis, cujus formula extat apud Marculfum.*
- SI RES INTERTIATA**] *Vetus nota mar-
ginalis in uno codice regio Longobardorum: Hæc
in lege notantur dua ſententia, id eſt, ſi res inter-
tiata poſtea fuerit furto ablata, poterit vel jurare
vel abſolvi, vel ſi non juret, extimationem rei
praſtare. Vel aliter. Si res furata fuerit intertia-
ta, jurejurando ſe excuſe de furto, & rem reſti-
tuit, & ſine damno. Alia glosſa ſic habet: Hic
dua poſſunt dici ſententia. Veluti ſi res intertia-
ta poſt fuerit ablata furto, poterit vel jurare &
abſolvi, vel reſtituere aſtimationem rei ſine ſacra-
mento. Vel aliàs, ſi res furata poſtea fuerit in-
tertiata; juret ut ſine damno reſtituat.*
- INTERTIATA**] *Idem codex regio: Inter-
tiata dicitur propter ſolempnitatem Salicorum, qui
tribus reſibus adhibitis pergebant ad eum qui
res poſſidebat quas dicebat furto ablatas, & in-
terdicebat ei ut non alienaret, ſed ad judicium
veniret. Sed idem eſſet & ſine reſibus.*
- RESTITVATVR**] *Sequitur poſtea in lege
Longobardorum. Si aliter venerit, & rem inter-
tiam &c. ut ſupra lib. 3. cap. 46. In hoc loco
verò ſic annotatum eſt in uno codice regio:
Si alior datus fuerit ab illo ſuper quem res inter-
tata fuerit, & ipſe auctor rem intertiam reci-
pere noluerit in auctoritate ſua & dixerit ſe illi
rem illam non tradidiſſe vel vendidiſſe cui inter-
tata fuerit & nullo modo ſe auctorem illius rei
eſſe, tunc debet contendere cum illo cauſe aucto-
rem negat campo vel cruce. Sed cruce non, propter
capitulum Lotharij Sancionem eſt.*
- PLACVIT VT FIDELES**] *Caput iſtud
ſumptum eſt ex Concilio ſexto Pariſienſi lib. 3.
cap. 2. cujus verba referuntur in Additione II.
cap. 23.*
- ET VT CAUSA FORNICAT.**] *In Con-
cilio ipſo legitur: Et quod niſi cauſa fornicatio-
nis, ut Dominus ait, non ſit uxor dimittenda.
Quo etiam modo habetur in capite Additionis
II. mox laudato. Rectè itaque monuit vir do-
ctiſſimus Ioannes Baptiſta Cotelerius in Notis
ad Paſtorem pag. 55. reſtituendam huic loco eſſe
vocalum niſi.*
- MANVFIRMATIONES**] *Adnotatio vetus
in calce ſecundi Capitularis anni dccciii. c. 237.
Etiam omnes Scabini, Epifcopi, Abbates, Co-
mites, manu propria ſubſcripſerunt. In Con-
cilio Carthaginenſi primo cap. 12. Antigonus
Epifcopus Madurenſis dixit: Manuſcriptioes
noſtra tenentur.*
- FORENSIBVS PRESBYTERIS**] *Vide pag. 964.
illuſtriſſimi viri Franciſci Boſqueti Monſpelien-
ſis Epifcopi Notas ad Innocentium III. pag.
139.*
- ET VT SERVI LANCEAS**] *Tota hæc
clauſula deſt in libro tertio. Illam omiſerunt
Tilius & Pithæus, brevitati conſulentes, id eſt,
magnam partem capitulorum à Benedicte Levita
collektorum ſupprimentes, quia edita jam erant
ſuis locis in præcedentibus libris.*
- SINE NEGOTIANDI CAUſA**] *Interdum
etiam his immunitatem à ſolutione telonei &
tributorum concedebant Principes qui negotian-
di gratia cum curribus, equis, vel navibus hoc
illucque diſcurrerant. Extat enim præceptum
Karoli Calvi pro monaſterio Foſſatenſi, in quo
hæc immunitas continetur.*
- SI QVID VERO FVERIT**] *Tota hæc*

T O M. I. clausula deest in libro tertio; & omiſſa quoque est à Tilio & Pithoro, nisi quod eam inter uncos reposerunt post finem capituli duodecimi.

Pag. 971. c. 189. **LIBRI CANONICI VERAGES**] Vide supra lib. 1. cap. 20. 68. 73.

Pag. 971. c. 194. **VT NULLVS COMPARET**] Savaro in Notis ad Sidonium pag. 389. tribuit hanc constitutionem Pippino Regi.

Pag. 974. c. 199. **PLACVIT VT ADMONEANTVR**] Caput istud sumptum est ex Capitulari Theodulfi Episcopi Aurelianensis, cujus nos duo antiquissima exemplaria habuimus ex bibliotheca Sangalensis. In eorum uno tribuitur Theotolffo Episcopo, in alio nullum titulum habet. Sanè eo libro utebantur nonnulli Episcopi quasi suo, ut colligi potest ex statuto Hildegarij Episcopi Meldensis; quæ cum descripta sint ad verbum ex illis Theodulfi, tamen in veteri codice Gemblacensi, ut testatur Mabillonius, hunc habent titulum: *Anno dominice incarnationis octingentesimo sexagesimo octavo, regni vero gloriosissimi Regis Karoli viceſimo octavo, Indictione secunda, sub die quintodecimo Kalendarum Novembrium, convocavit Hildegarius Episcopus Concilium sacerdotum sua diocesis apud Ecclesiam sancte Celinie in suburbio civitatis suam, quibus, post multa salutifera admonitionis exhortamenta etiam hæc capitula contulit observanda.* In codice Cantabrigiensi cum nullum titulum haberent, Spelmanus illis istum apposuit: *Capitula incerti auctoris, loci, & temporis, ad Ecclesiam regimen congesta.* Hinc deceptus vir clarissimus Gabriel Collartius, cum non animadverteret hæc capitula non esse diversa à Capitulari Theodulfi quod editum est in tomo septimo Conciliorum, illa rursum edidit in tomo nono pag. 1008. & seqq. ex tomo primo Conciliorum Angliæ.

Pag. 975. c. 501. **SI QVIS STATVTA**] Vide infra Addit. IV. cap. 60.

Bid. c. 506. **SI QVIS PRESBYTER**] Vide infra Addit. IV. cap. 70. ubi locus Concilij Carthaginensis refertur integer.

Pag. 976. c. 311. **VT PEREGRINO EPISCOPO**] Vide infra lib. 7. cap. 189.

Pag. 977. c. 312. **EXCEPTO CRIMINALI NEGOTIO**] In Concilio ipſo legitur, *exceptis criminalibus causis.* Sed in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis scriptum est, *excepto criminalia negotia,* uti monuimus in Notis ad Gratianum pag. 514. Antiqui dicebant *exceptio* per omnes casus. Lib. 5. Capitular. cap. 250. *excepto his sacramentis,* & alibi pluries in Capitularibus. Lib. 3. legis Vvisigothorum tit. 5. cap. 1. *exceptis illis personis,* pro quo vetustissimi codices monasterij Moysiacensis & Ecclesie Albiensis habent *excepto illas personas.* In charta monasterij Casauriensis qualiter Hildericus Abbas superavit Iohannem Episcopum Pinnensem causantem monasterij libertatem anno **DCCCCLXVI.** *excepto ipsam cartam de Breliano.* Item in charta sancte Trinitatis de lapidaria: *excepto ipsam castellum & ipsa mea donacionalia.* Concilium primum Hispanense cap. 1. *excepto filiis & nepotibus.* Concilium Toletanum quartum cap. 33. in titulo in eodem codice Ecclesie Lugdunensis: *excepto tertiam oblationem.* Beda de remediis peccatorum cap. xi.

Pag. 978. c. 326. **PESTVS**] Hæc est lectio libri Bellovacensis. In Tiliario legitur *pestis*, ut in editionibus. Hoc caput deest in aliis exemplaribus. Cum dubitarem autem utra lectio præferenda esset, prætulim eam quæ Bellovacensis codicis auctoritate juvabatur. Nam vox *pestis* nullum bonum sensum hæc facere potest. Videtur autem hic locus esse mutilus.

Pag. 981. c. 342. **OMNES VT NON CONTENDANT**] Caput istud extat etiam in libro septimo cap. 247.

Pag. 981. c. 343. **ALIENÆ GENTIS**] Caput istud sumptum est ex libro secundo legis Vvisigothorum tit. 1. cap. 9. Aliis autem verbis refertur à Cironio lib. 5. observationum juris canonici cap. 4. hoc modo: *Prohibemus ad negotiorum discussionem usum legum Romanarum; quæ quamvis eloquiis polleant, tamen difficultatibus hærent.* Sed hæc non repertiuntur in Capitularibus, & abbreviata sunt ex libro legis Gothicæ.

Pag. 981. c. 344. **HOMINES**] Hæc vox non extat in lege Vvisigothorum, & videtur superflua.

Pag. 981. c. 345. **AD EXERCITIUM IMBVI**] Deest hæc vox *utilitatis*, quæ sic restituenda est ex eodem libro legis Gothicæ, *ad exercitium utilitatis imbui.* Quæri autem hoc loco potest quid per vocem *utilitatis* intelligi debeat in hoc loco.

Pag. 981. c. 346. **SERVO PENITVS NON CREDATVR**] Ibid. c. 344. Vide infra lib. 7. cap. 177.

Pag. 981. c. 350. **NON PASSIM DAMVS**] Vide supra cap. Pag. 981. c. 350. 151. istius libri.

Pag. 981. c. 354. **SI QVIS AD DIRIPIENDVM**] Hæc constitutio habetur in libro octavo legis Vvisigothorum tit. 1. cap. 6.

Pag. 981. c. 355. **SEPTVPLVM**] Ita etiam Ivo, quia descripsit ex Capitularibus. At in codice legis Vvisigothorum legitur *undecuplum*, non solum in libris editis, sed etiam in manuscriptis.

Pag. 981. c. 356. **CENTVM**] Hæc vox deest in lege Vvisigothorum.

Pag. 981. c. 357. **APVD QVEM SCLVVS**] Illa quoque constitutio sumpta est ex eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 10.

Pag. 981. c. 358. **QVADRVPLICITER**] In codice legis Vvisigothorum legitur *undecupli restitutione*, ut in superiori capite.

Pag. 981. c. 359. **CENTVM QVINQVAGINTA**] In eodem codice legitur *CC.*

Pag. 981. c. 360. **QVICVMQVE INGENVVS**] Extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 11.

Pag. 981. c. 361. **SI INGENVVS EST**] Hæc clausula deest in codice legis Vvisigothorum, quæ nullum hoc loco discrimen ponit inter ingenuum & servum,

in codice sancti Galli; *excepto Ecclesia.* Carta **T O M. I.**

Vvilemi de Campo felici in chartulario prioratus de Paredo fol. 59. *exceptio unam sextariam quam dedit sancto Martino.* Statuta antiqua S. Petri Corbeienſis cap. 2. *exceptio provenenda sua.*

Et infra: *exceptio illud ad villam preparandum pertinet.* Charta Roberti Advocati Atrebatensis apud Davidem Lindanum lib. 3. de Teneramonda cap. 3. *exceptio servus & hominibus advocatis.*

Vide Notas ad Reginonem pag. 591.

VT CLERICI QVI] Caput istud sumptum est ex Concilio Toletano IV. cap. 45. ut adnotatur infra lib. 7. cap. 217. Vide Addit. III. cap. 17.

Pag. 978. c. 326. **PESTVS**] Hæc est lectio libri Bellovacensis. In Tiliario legitur *pestis*, ut in editionibus. Hoc caput deest in aliis exemplaribus. Cum dubitarem autem utra lectio præferenda esset, prætulim eam quæ Bellovacensis codicis auctoritate juvabatur. Nam vox *pestis* nullum bonum sensum hæc facere potest. Videtur autem hic locus esse mutilus.

Pag. 981. c. 342. **OMNES VT NON CONTENDANT**] Caput istud extat etiam in libro septimo cap. 247.

Pag. 981. c. 343. **ALIENÆ GENTIS**] Caput istud sumptum est ex libro secundo legis Vvisigothorum tit. 1. cap. 9. Aliis autem verbis refertur à Cironio lib. 5. observationum juris canonici cap. 4. hoc modo: *Prohibemus ad negotiorum discussionem usum legum Romanarum; quæ quamvis eloquiis polleant, tamen difficultatibus hærent.* Sed hæc non repertiuntur in Capitularibus, & abbreviata sunt ex libro legis Gothicæ.

Pag. 981. c. 344. **HOMINES**] Hæc vox non extat in lege Vvisigothorum, & videtur superflua.

Pag. 981. c. 345. **AD EXERCITIUM IMBVI**] Deest hæc vox *utilitatis*, quæ sic restituenda est ex eodem libro legis Gothicæ, *ad exercitium utilitatis imbui.* Quæri autem hoc loco potest quid per vocem *utilitatis* intelligi debeat in hoc loco.

Pag. 981. c. 346. **SERVO PENITVS NON CREDATVR**] Ibid. c. 344. Vide infra lib. 7. cap. 177.

Pag. 981. c. 350. **NON PASSIM DAMVS**] Vide supra cap. Pag. 981. c. 350. 151. istius libri.

Pag. 981. c. 354. **SI QVIS AD DIRIPIENDVM**] Hæc constitutio habetur in libro octavo legis Vvisigothorum tit. 1. cap. 6.

Pag. 981. c. 355. **SEPTVPLVM**] Ita etiam Ivo, quia descripsit ex Capitularibus. At in codice legis Vvisigothorum legitur *undecuplum*, non solum in libris editis, sed etiam in manuscriptis.

Pag. 981. c. 356. **CENTVM**] Hæc vox deest in lege Vvisigothorum.

Pag. 981. c. 357. **APVD QVEM SCLVVS**] Illa quoque constitutio sumpta est ex eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 10.

Pag. 981. c. 358. **QVADRVPLICITER**] In codice legis Vvisigothorum legitur *undecupli restitutione*, ut in superiori capite.

Pag. 981. c. 359. **CENTVM QVINQVAGINTA**] In eodem codice legitur *CC.*

Pag. 981. c. 360. **QVICVMQVE INGENVVS**] Extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 11.

Pag. 981. c. 361. **SI INGENVVS EST**] Hæc clausula deest in codice legis Vvisigothorum, quæ nullum hoc loco discrimen ponit inter ingenuum & servum,

TOM. I. Vnde suspicari cogor mutilum esse hoc caput in eodem codice, & restitui ac suppleri debere ex hoc nostro.

PAG. 984. c. 333. **PLACUIT UT VNVS EPISCOPVS**] Caput istud sumptum est ex capite 74. Concilij Africani, ut adnotatur infra lib. 7. cap. 114.

PAG. 985. c. 366. **VOLVMVS ATQVE PRÆCIPIMVS**] Plura ad explicationem hujus capitis diximus in Notis ad Gratianum pag. 506. quæ heic necessario reperenda sunt. Habere enim videntur aliquam difficultatem. Ea versatur circa interpretationem populorum imperij Francici qui heic enumerantur. Romani, Frânci, Alamanni, Bassoarij, Burgundiones, Saxones, Thuringi, & Frisones nullam, ut arbitrator, difficultatem habent, neque Britones, Longobardi, Vvascones, aut Beneventani. Quærendum igitur quid heic intelligi debeat per Gallos, Gothos, & Hispanos. Ac primò quidem dubium esse non potest quin per Gallos intelligi debeant homines originis Gallicæ, Frânci quidem & Francico imperio subiecti, sed qui genus repetebant à vetustis Gallicis incolis ante Francorum adventum. Gothi & Hispani Francico imperio subiecti eandem regionem incolebant, id est, eam Hispania partem quæ nunc Catalonia dicitur usque ad fluvium Rubricatum, ubi fuit limes regni Francici. Gothi igitur in ea Hispaniæ parte habitantes ij erant qui supererant ex regno Gothorum; Hispani vero ij erant qui ex ea Hispaniæ parte orti erant quam Sarraceni tenebant, & se in regnum Francorum contulerant ut se Sarracenorum jugo subtraherent. Hæc paulò fufius dicta sunt in Notis ad Gratianum.

BURGUNDIONES] quos Eduos vocat monachus Sangallensis in libro primo de vita Karoli M. cap. xi. In illo tempore, propter excellentiam gloriosissimi Caroli, Galli & Aquitani, Edui & Hispani, Alamanni & Bassoarij, non parum insignitos se gloriabantur si vel nomine servorum Francorum censerentur. Petrus à sancto Iuliano in libro de origine Burgundionum pag. 194. ait olim Heduarum vocabulo comprehensos fuisse populos qui nunc ducatum Burgundiæ incolunt, Nivernensem pagum, Burbonensem, Cadrellensem sive Carolehum, Matifconensem, Autissiodorensensem, Tornodorensensem, & Barrensem super Sequanam. Frustra ergo Philippus Labbeus in dissertatione historica de scriptoribus ecclesiasticis castigat Alfonso Fernandes, quòd Hugonem Magistrum generalem ordinis Prædicatorum, è Romanensi oppido ortum in diocesi Viennensi, vocaverit Hedum; quasi Burgundi atque Hedui, inquit Labbeus, eadem sit significatio, cum una dicitur altera longius latiusque extendatur, præsertim apud auctores medij ævi.

HANC SENTENTIAM] id est, constitutionem Constantini quæ heic refertur. Eam nonnulli viri docti putarunt esse supposititiam. Alij bonam esse crederunt, ut Ianus à Costa in Decretales pag. 281. & Seldenus in libro primo de Synedriis pag. 328. Et tamen Iacobus Gothofredus in commentario ad hanc constitutionem omnino falsam esse contendit adversùs Seldenum,

THEODOSII IMP.] Hinc decepti Gregorius IX. & Innocentius IV. putarunt legem istam à Theodosio latam fuisse. Gregorius enim scribens ad sanctum Ludovicum Regem Francorum apud Odoricum Raynaldum ad annum 1236. §. 32. ait: Propter quod ipse Carolus Ecclesiam, à qua omnem honorem susceperat, cupiens honorare, perpetua lege decrevit ut omnes ipsius jurisdictioni subiecti statutum à Theodosio Imperatore pro Ecclesia libertate editum inviolabiliter observarent, videlicet ut quicunque litem habens &c. Innocentius vero in epistola ad Episcopum Tusculanensem apud Andream Duchesium in tomo quinto scriptorum historie Francorum pag. 715. Si dicti Barones diligenter adtenderent quòd Carolus Magnus Ecclesiam, à qua omnem honorem susceperat, cupiens honorare, perpetua lege decrevit ut omnes ipsius jurisdictioni subiecti statutum à Theodosio Imperatore pro Ecclesia libertate editum inviolabiliter observarent, videlicet ut quicunque litem habens &c. Illi tamen Pontifices non acceperunt ex Capitularibus, sed ex Gratiano.

NEMO EPISCOPVM] Vide infra Addit. pag. 994. cap. 10.

EPISCOPOS ELECTOS] Vide eandem pag. 995. Additionem quartam cap. 3.

PLACUIT UT SI QVÆCVNQUE] Vide eandem Additionem cap. 9. ex qua patet istud capitulum esse descriptum ex historia tripartita.

QUI NON VULT LEGIBVS] Hæc & pag. 996. quæ sequuntur non extant supra lib. 5. cap. 341. neque in lege Bajuvariorum. Omnia quoque sunt à Tilio & Pithæo, quia noluerunt bis repetere idem capitulum in libris Capitularium, & non animadvertent heic nonnulla haberi quæ non extant in libro quinto.

SI QVIS INEKA REGNVM] Caput istud editum est anno DCCCXXVI. ut adnotatum est in ipsis Capitularibus. Vide supra cap. 97. hujus libri.

IN CONCILIO AGATHENSI] vel potius Vasensi primo, ex quo sumptum est istud capitulum. Hic tamen error propagatus est in collectionibus Iſaaci, Burchardi, & Ivonis.

AMICO QVIPPAM] Hæc non sunt synodi Vasensis, sed Hieronymi, ut adnotamus ad Capitulare secundum anni DCCCXIV.

CONTRA LEGES] Sanctus Gregorius lib. 8. Indiç. 3. epist. 6. Nam sacrilegium & contra leges est si quis quod venerabilibus locis relinquatur, prava voluntatis studio suis tentaverit compendij retinere.

QVOD OMNIBVS] Prior pars istius capituli sumpta est ex epistola quæ circumfertur sub nomine sancti Gregorij ad Felicem Episcopum Messanensem. Vide infra lib. 7. cap. 331.

PECVLATVS ENIM] Vide Notas ad Agobardum pag. 97.

VNAM PERSONAM] Quomodo Christus & Ecclesia unum corpus sunt, ita unam personam constituere senserunt veteres, uti dictum est in Notis ad eundem Agobardum pag. 14. Vide infra cap. 407. hujus libri.

OMNIA QVÆ DOMINO] Burchardus lib. 407.

- Tom. I. lib. 3. cap. 129. caput istud in epitomen contraxit & Concilio Aurelianensi attribuit. Certè aliquid simile reperitur in canone 14. & 15. Concilij primi Aurelianensis. Attamen non dubito quin verba Burchardi abbreviata sint ex isto nostro capitulo.
- TALIVM VERO SCELERVM**] Hic locus laudatur in Concilio Colonienſi anni DCCCLXXVII. cap. 3. *Talium enim scelerum paratoribus, sicut in Capitularibus gloriosissimorum Imperatorum Caroli & Ludovici continetur, nisi post puram & publicam penitentiam, & per Ecclesiam satisfactioem, & per impositionem manus Episcoporum, nec vivis nec mortuis communiare debemus.* Vide infra cap. 427. ubi adnotamus hæc sumpta esse ex epistola 105. sancti Bonifacii.
- Pag. 1003. **QVOD INCESTI NON SINT**] Vide infra Addit. III. cap. 104. ubi bene multa habentur que in isto capitulo non extant. c. 410.
- Pag. 1005. **PRACIPIMVS GENERALITER**] Vide supra cap. 119. istius libri. c. 423.
- Pag. 1007. **MATER NOSTRA ECCLESIA**] Lib. 2. cap. 41. *unam matrem sanctam Ecclesiam, que eos intemerato sacri fontis uero gignit.* c. 426.
- Ibid. c. 47. **TALEM HOMINEM ANTIQVI**] Hæc usque ad ne tacentes damnamur descripta sunt ex epistola 105. sancti Bonifacii Archiepiscopi Moguntini. Extant autem abbreviata supra in fine capituli 407.
- Pag. 1009. **OMNIBVS SCIRE VOLVIMVS**] Caput istud videtur sumptum esse ex Concilio Parisiensi festo lib. 3. cap. 2. non tamen integrum. Vide infra Addit. II. cap. 23. & capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 67. c. 411.
- Pag. 1010. **NEQVE PELLICEM NEQVE CONCVB.**] Concilium Parisiense ibidem: *& quod uxores habentes neque pellicem neque concubinam habere debeant.* c. 413.
- Pag. 1031. **AD SECVLARIA NEGOTIA CONVOLARE**] Supra lib. 5. cap. 21. monuimus heic legendum esse *secularia iudicia.* c. 5.
- Pag. 1034. **TEMPORA PENITENTINIS**] Vide capitula Isaaci Episcopi Lingonensis tit. 1. cap. 29. c. 11.
- Pag. 1039. **INTERIORVM**] Certum est legendum heic esse *inferiorum.* Sed omnia vetera Benedicti Levite exemplaria habent *interiorum.* Itaque nihil mutare volumus. c. 57.
- NEGLIGENTES**] Nam parva negligentia Pontificis, ingens animarum discrimen est, ut ait Dionysius Exiguus in epistola ad Iulianum.
- Ibid. c. 59. **NON EST DVBIVM**] Vide infra cap. 105. istius libri.
- Ibid. c. 62. **QVI PRO ILLICITIS**] Sanctus Gregorius lib. 9. In dict. 4. epist. 39. *Licebat enim bibere, si voluisset. Sed quia illicita se fecisse meminerat, laudabiliter à licitis abstinebat.* c. 62.
- Pag. 1040. **NULLA LVCRÀ NEGOTIATIONIS**] Vide Iliacum Lingonensem tit. 1. cap. 32. c. 61.
- Pag. 1041. **SERVATA VERO**] Pro his verbis Angilrammus Metensis Archiepiscopus scripsit: *Salvo Romana Ecclesia in omnibus primatu.* Ingenuè autem fatentur Correctores Romani in Notis ad Gratianum 5. q. 4. cap. 1. se caput istud alibi reperire non potuisse quam inter capitula Hadriani. Hinc etiam accepisse puto Sergium secundum Tom. II.
- ista verba, que extant in epistola de vicariatu Drogonis Archiepiscopi Metensis: *Salvo in omnibus hujus universalis Romana sedis primatu.* Tom. I.
- VT NULLA AD TESTIMONIA**] Caput istud sumptum est ex canone primo Concilij quinti Carthagenensis. Extat autem etiam in capite 59. collectionis Africane. Pag. 1042. c. 51.
- CANONES AFRIC.**] Canones illos magnam auctoritatem habuisse in Ecclesia Gallicana patet ex pluribus locis. In causa Contumeliosi Reienſis Episcopi Casarius Arelatenſis reverentiam que canonibus Africanis debetur comparavit cum ea que Nazænis debebatur: *Si istorum Concilia fieri preceperunt tam sancta decreta negligimus, non illos solos despiciamus, sed & sicut supra iam dictum est, & Africanos Pontifices & omnes reliquos qui ipsi ordinantibus per totum mundum pro ecclesiastica disciplina aliquid stauerunt, cum peccato anima nostra contemnimus.* Apud Flodoardum lib. 2. cap. 20. scriptum est Ebbonem Archiepiscopum Remensem secundum Africanum Concilium dictasse libellum sue depositionis & scribi coram se fecisse, eique propria manu subscripsisse. Et paulo post: *Et ut omnia secundum leges quibus moderatur Ecclesia in synodo legaliter adimpleret, simul cum eis quos secundum Africanam provinciam canones elegerat sibi iudices & c.* citanturque postea in eam rem capitulum 59. & cap. 74. Concilij Africani. Baldericus Episcopus Noviomensis lib. 1. cap. 54. adnotat Hincmarum Episcopum Laudunensem ab Hincmaro Remensi Archiepiscopo accusatum iudices electos expetiisse secundum Africanum Concilium. Hincmarus ipse in opusculo LV. capitulorum cap. 16. ait sanctum Remigium auctoritate Africani Concilij ordinasse Episcopum in castro Lauduno. Et in epistola 44. ad Adventium Episcopum Metensem ait eum qui electus est Episcopus examinandum esse ab Episcopis secundum capitulum Carthagenensis Concilij quo manifestatur qualis debeat ordinari Episcopus. In Concilio Remensi anni DCCCXCI. Episcopi Gallicani supposititius veterum Pontificum Romanorum episcopis opposuerunt canones Africanos qui de judicandis intra provinciam Episcopis decreverunt, ut dictum est in præfatione ad Reginonem. Vide infra cap. 155. hujus libri. Pag. 1046. c. 105.
- NUPTIALE MYSTERIVM**] Hincmarus epist. 37. cap. 5. *Secundum diffusionem sancti Leonis Pape & traditionem doctorum superius demonstratam dubium non est eam mulierem non pertinere ad matrimonium in qua conjunctione sexuum non docetur Christi & Ecclesia sacramentum hoc est nuptiale fuisse mysterium.* c. 105.
- VT NULLVS METROPOLITANVS**] Ibid. c. 106. Vide infra Addit. IV. cap. 20.
- AD PROPRIAM PARROCHIAM**] Contra in canone undecimo synodi apud Celichyth scriptum est *ut nulli Episcoporum liceat alterius parrochiam invadere vel etiam aliquid alterius ministerij ad se pertrahere in aliqua consecratione Ecclesiarum vel Presbyterorum Diaconorum, que nisi solus Archiepiscopus, quia caput est suorum Episcoporum.* c. 106.

T O M. I. PLACVIT VT VNVS EPISCOPVS] Vide suprà lib. 6. cap. 358.

PAGANAS OBSERVATIONES] id est, divinos, sortilegos, auguria, auspicia, phylacteria, incantationes, sive omnes spurcicias impiorum gentiliūque errata, ut legitur in canone tertio Concilij apud Cloveshoviā habiti. Vide indiculum superfectionum & paganiarum adjunctum synodo Liptinensi.

Pag. 1051. SACRATI OLEI YNCTIONE] Heic adnotandus est ordo servatus in administratione sacramentorum. Primum agrotus inungitur oleo sacro; dein reconciliatur ecclesiasticæ communioni, si in publica pœnitentia constitutus erat; postremò tribuitur ei viaticum, id est, communio corporis & sanguinis Domini. At si pœnitens non erat, necessaria non erat reconciliatio. Itaque non dabatur, sed tantum unctio & viaticum. Edicti sunt olim ritus observati in unctioe & communione infirmorum. Sed ego nuper in vetustissimo codice Lemovicensi, qui nunc est in bibliotheca regia, inveni ordinem ad visitandum & ungendum infirmum, in quo nonnulla sunt scitu digna quæ non leguntur in vulgatis, adeoque fortassis operæ pretium fuerit illum editionis honore donare.

Ibid. c. 134. PRO FIDELIBVS SVIS] id est, pro optimatibus, pro exercitu Francorum, ut suprà lib. 5. cap. 207.

Pag. 1051. NULLVS SACERDOS IN HOSTEM] Si vera sunt quæ narrantur in vita sancti Ansovini Episcopi Camerinenfis apud Ferrarium & Vghellum, hæc constitutio Karoli observata non fuit, & nova Ludovici Pij lege opus fuit ut Episcopi levarentur onere proficiscendi ad bellum. Narrat enim Philippus Ferrarius in catalogo sanctorum Italiae pag. 149. Ansovinum electum Episcopum à Camertibus non antè eam dignitatem accipere voluisse quam ab Imperatore consuetudo proficiscendi ad bellum militibus, non Episcopis, congruens tolleretur, tum verò abrogata ea consuetudine, electioni consensisse. Vghellus verò in tomo primo Italiae sacre ait eum electum Episcopum anno DCCCXVI. non prius assensum esse electoribus quam mos ille perverfus per imperatorum diploma arma tractandi Episcopis adimeretur; quo à Ludovico Imperatore obtento, cui à secretis confessionibus fuerat, summa animi moderatione episcopale munus subisse. Sed ex vita ejus ab Egiño monacho conscripta legitur tantum ei datam esse à Ludovico optionem securiter accedendi ad pontificatum, quia non auderet eum quispian compellere deinceps in servire militiæ rei secularis. Nihil heic de lege generali. Itaque verissimam puto Henrici observationem ad hunc locum, quæ sic habet: *Laxius id accipit Vghellus, quasi universim id pro Episcopis omnibus imperatorio diplomate sancitum fuerit in gratiam Ansovini, quod non videtur verum fuisse.*

Pag. 1051. HISPANIARVM] Decretum Concilij Tolletani octavi: *Eccè enim ita ex gentis nostre medicis majoribusque personis multos balneis cornuissè reperimus & deflemus ut eorum agnitis ruinis non aliud possimus quam divina iudicia considerare permissionis.*

Pag. 1054. QVIA ECCLESIAS EXPOLIAVERVNT]

Hæc sunt verba Guntchramni apud Gregorium T O M. I. Turonensem lib. 8. cap. 30. *Qualiter nos hoc tempore victoriam obtinere possumus qui ea qua patres nostri consecuti sunt non custodimus. Illi verò Ecclesias adificantes, in Deum spem omnem ponentes, martyres honorantes, sacerdotes venerantes, victorias obtinuerunt, gentisque adversas divino opitulante adjutorio in ense & parma sepius subdidèrunt. Nos verò non solum Deum non metuimus, verùm etiam sacra ejus vastamus, ministros interficimus, ipsa quoque sanctorum pignora in ridiculo disceperimus ac vastamus. Non enim potest obtineri victoria ubi talia perpetrantur. Ideo manus nostre sunt invalide, ensis repestit, nec clypeus nos ut erat solius defendit ac protegit.*

INIQVVM EST] Hæc sumpta sunt ex cano- **Pag. 1055.**
ne tertio Concilij Romani quarti sub Symmacho, **c. 142.**

CONVICTI] Antea male legebatur **conventi.** **Pag. 1062.**
Sed in codice Vaticano & in Bellocacensi legitur **c. 177.**
convicti. Viderat hoc mendum Iuretus, qui illud ex ingenio sustulit in miscellanis ad Symmachum **pag. 302.**

IN DECRET. PAPÆ GREGORII] Hæc **Pag. 1069.**
citra controversiam sunt Gregorij secundi. Sed **c. 179.**
quia laudari vulgò solent sub nomine Gregorij Pa-
pæ, crediderunt nonnulli ea esse Gregorij Magni.

In Concilio Londinensi anni M LXX. tribuuntur utrique: *Decretum est etiam ex decretis majoris Gregorij necnon minoris ut nullus de propria cognatione &c.*

VT PEREGRINO EPISCOPO] Vide su- **Pag. 1074.**
prà lib. 6. cap. 312. **c. 189.**

IN CAUSA CAPITALI] Istud abbrevia- **Pag. 1068.**
tum est ex interpretatione sententiarum Pauli lib. **c. 104.**
5. tit. 35.

BAPTISMATIS SACRAMENTIS] Hæc **Pag. 1074.**
est lectio codicis Bellocacensis, cum in vulgatis **c. 131.**
editionibus legatur *sacramentum.* Confirmatur autem hæc nostra lectio ex capite 391. hujus libri, in quo legitur: *neque ipsi sunt per atatem idonei de traditis sibi sacramentis respondere.* Item Beda lib. 2. hist. eccles. cap. 9. ubi loquens de Edvvyño Rege Northanymbrorum, qui pollicitus erat se fidem Christi amplecturum si victoriam de hostibus suis reportaret, ait: *Sicque victor in patriam reversus, non statim & inconsultè sacramenta fidei Christiana percipere voluit; quamvis nec idolis ultra servivit ex quo se Christo servitutum esse promiserat.* Et libro tertio cap. 1. *Osfricus, qui ad prædicationem Paulini fidei erat sacramentis imbutus, Et mox: sacramenta regni celestis, quibus initiatus erat, anathematizans perdidit. Et eodem libro cap. 3. baptismatis sacramenta consecutus erat. Concilium Moguntinum anni DCCCXLVII. cap. 3. Sacramenta itaque baptismatis volumus ut concorditer atque uniformiter in singulis parochiis secundum Romanum ordinem inter nos celebrentur.* Baptismatis sacramenta hæc sunt, ipsum baptisma, confirmatio, & communio corporis & sanguinis Domini, quæ tum conferebantur unicuique eorum qui baptizabantur. Hinc in scripto veteris auctoris anonymi de ordine baptismi legitur: *Et hæc sunt sancta Ecclesia sacramenta, baptismum, christma, corpus & sanguis Christi.*

TOM. I.
Pag. 1073.
c. 234.
COMAM NVTRIVNT] Concilium Carthaginense IV. cap. 44. Clericus nec comam nariat nec barbam, ubi quidam codices addunt radat vel tondent. Vide Notas ad Gratianum pag. 453.

CALCIAMENTA] Idem Concilium Carthaginense cap. 45. & nec vestibus nec calceamentis decorem quarat. Concilium habitum apud Castrum Gonterij anno MCCXXXI. cap. 24. Et omnes religiosi, cujuslibet sint ordinis, vestibus & calceamentis suo ordini competentibus, quantum fieri potest, uniformibus utantur. Hildebertus episc. 60. Cum vagetur pes laxioribus calciamentis, cum caput in ampliorem radatur coronam, cum monachum loquantur cetera monachi insignia, extra viam est qua ducit ad vitam. Quippe monachi, ut vilitatem ac simplicitatem suam habitu etiam incessitque testentur, calceamenta laxiora gestabant, dissimilia nimirum his quibus laici solebant uti. Vnde Philippus Francorum Rex monachum quendam strictis utentem calceis faceret monuit non fastidire institutum suum, ut docet Casarius Heisterbachensis lib. 4. cap. 12. Ovidius in libro primo de arte amandi:

Linguaque nec rigeat, careant rubigine dentes,
Nec vagus in laxa pes tibi polle nater.

Pag. 1076.
c. 242.
DISCORDANTIVM NEMO] Homilia incerti auctoris in Dominica septima post Pentecosten in vetustissimo codice MS. Ecclesie Lugdunensis: Si autem frater tuus (id est, quilibet Christianus) inclemens fuerit & noluerit tibi veniam deprecanti indulgere, oblatio ejus non debet recipi in altario, id est, in altare, nec in gazophylatio, hoc est, in thesauro Ecclesie, neque in ceteris usibus, nec pacem debet facere cum Christiano, neque communicare corpori & sanguini Domini. Vide Notas ad Regimone pag. 550.

Pag. 1080.
c. 260.
ARNOEM ARCHIEPISCOPIVM] Iuvavensem sive Salzburgensem; de quo supra actum est.

Pag. 1081.
c. 260.
PERMITTENTE APOSTOLICO] Verba illa (inquit Marca lib. 2. de concordia cap. 12. §. 7.) formulam redolent qua magistratus utebantur cum rescriptorum principalium tristitiam moliebant, quaque usus est Gregorius Magnus cum legem Mauritij de militibus ad monachismum propertantibus temperavit. Nam his placatur Imperator, inquit ille in epistola ad Metropolitam. Quod nos hodie cum bona venia aut sub beneplacito Pontificis fieri dicimus.

INTER PRESBYTEROS] Ex ea Gallicanorum Episcoporum constitutione profectum est ut dein in aliquot antiquis codicibus librarij nomen Presbyterorum reponerent ubi de Chorepiscopis agebatur, uti à nobis observatum est in prefatione ad librum Rhabani de Chorepiscopis. Quod Hispanos quoque secutos esse animadverto. Nam pro eo quod canon septimus Concilij Hispanensis II. apud Isidorum & in veteri collectione edita in tomo XI. Spicilegij Dacheriani pag. 170. habet Chorepiscopos vel Presbyteros, Loaisa in suis codicibus legit tantum Presbyteros. Ut valde putem primò quidem illic fuisse scriptum frequenter Chorepiscopos destinasse, additum vero fuisse vel Presbyteros tempore Leonis III. aut non ita multò post, demum extinctò prorsus ordine Chor-

Tom. II.

episcoporum, solum Presbyterorum nomen constitutum fuisse.

PLACVIT VT EPISCOPI] Ad hunc locum respiciebat Hincmarus Archiepiscopus Remensis apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. inter cetera scribens Theodulfo Comiti qualiter Ecclesie in potestate & ordinatione sum Episcopi secundum sacros canones & imperialia capitula.

SACRAMENTVM CATECHVMENIS] De toto hoc argumento fuse disputat Gabriel Albalpineus in libro secundo obleruat. cap. 35. & seq.

SI EPISCOPIVS PRÆSENS] Vide Notas ad Gratianum pag. 561.

NEQVE ANTE MISSAM] Hæc clausula non extat in Conciliis Aurchianensibus, neque apud Regimone, Burchardum, & Gratianum.

VT LAICI SECVS] Vide Burchardum lib. 3. cap. 102.

AD ORANDVM] Hæc est vera lectio istius loci, quæ extat in Concilio secundo Turonensi. Sic etiam legitur in Decretalibus. Antonius tamen Augustinus præfert lectionem quæ habetur in veteri Burchardi exemplari, ubi legitur Ad adorandum. Sanè in uno eorum Burchardi codicum quos ego vidi legitur Ad adorandum, in alio vero Ad orandum. Apud Ivonem quoque legitur Ad adorandum.

PARVVLVS, SENES] Homilia incerti auctoris in vetustissimo codice S. Galli: Nullus Christianus debet laxare ista jejunia, si talis infans non est qui non possit jejunare, aut talis senex, vel infirmus. Et qui ista jejunia laxat aut negligit, peccatum grande inde habet.

OMNIS VOBIS] Legendum: Omnibus vobis &c.

DE PRESBYTERO VERO] Vide Burchardum lib. 2. cap. 186.

SECVDVM REGIS ADMONIT.] In Concilio Toletano legitur secundum regiam admonitionem, quod idem est. At in veteri Capitularium exemplari Trecenti scriptum est secundum magistri ammonitionem. In regio & in meo, secundum magis admonitionem.

AVRIBVS] Hæc est lectio codicis Bellovacensis, quam Ivo quoque habet. In Concilio vero & in codice Capitularium Vaticano, Colbertino, & Tiliano legitur auditibus. In Trecenti, iudicibus. Sed hæc lectio sana non est.

ABSENS] Ita Martinus Bracharensis & vetera Capitularium exemplaria, id est, absentia, ut est in Concilio, sive segregata à communione fidelium, Martinus Bracarensis in codice Thuanino & Isidorus legunt, habeatur in absentia.

VIVENTE IPSO MARITO] Hæc est vera lectio, quæ extat apud Isidorum & Martinum Bracarensem & in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis. Loaisa reposuit viro.

QVOD OMNIBVS FIDELIBVS] Vide supra lib. 6. cap. 402.

AGNATI SVNT] Vide Cujacium lib. 27. observat. cap. 26.

VT NE QVIS] Caput istud sumptum est ex capite 59. capitularium ab Angilramno collectorum.

CVI SIT NECESSARIA] Sensus istius loci hic esse debet. Si mater, amita, aut soror, aut alia propinqua Presbyteri adeo pauperes sint ut

III ij

Tom. I. absque auxilio & ope ejus non habent unde vivunt, manent quidem in eodem loco in quo Presbyter habitat, sed procul ab arduis ejus, Presbyter verò domum ad eas mittat quæ sustentationi illarum necessaria sunt. Hæc interpretatio manifesta est ex capite 19. Herardi Turonensis. Vide Notas ad Reginonem pag. 555.

Pag. 1106. c. 379. **SECUNDVM PLACITVM HOMINIS** id est, non ex suo sensu, ut dicitur in capite 82. libri primi Capitularium, non ex animi sui motu, non ex impetu quodam mentis & voluntate, sed prout ut Penitentiæ scriptum est, in quo omnia peccatorum remedia, omnes pœnæ continentur, ut dictum est in Notis ad Reginonem pag. 538. Vide infra Addit. III. cap. 63.

Ibid. c. 381. **MVLIER QVÆ DVOBVS** Ivo par. 16. cap. 343. describit ex libro septimo Capitularium cap. 381. caput Bonifacii I. *Probat illa vera esse &c.* Sic paulò antè & paulò post plurima capitula laudat ex eodem libro septimo quæ in locis ab eo laudatis non extant. In plerisque autem eorundem capitulorum titulis numeri apud Ivonem omitti hoc loco sunt in vetustissimo codice MS. sancti Victoris Parisiensis. Quare oportet eos additos fuisse postea ab aliquo homine imperito, aut certe Ivonem deceptum fuisse auctoritate veteris cuiuspiam exemplaris imperfecti, in quo pleraque capitula addita fuerant quæ in libris Capitularium non extabant. Nam quoad caput istud, certum est 381. esse debere, cum præter auctoritatem codicis Bellovacensis, Isaac illud laudet ex libro septimo Capitularium cap. 381.

Pag. 1107. c. 381. **MVLIER HABENS VIRVM** Duplicationis heic numerum 381. secuti scripturam libri Bellovacensis & auctoritatem Isaaci, qui caput istud refert ex libro 7. Capitularium cap. 382. Præterea, nisi duplicaretur, caput 16. primæ additionis, quod in quibusdam antiquis codicibus & apud Ivonem dicitur esse 494. libri septimi Capitularium, esset necessariò 495.

Ibid. c. 383. **PRÆCIPIMVS VT AD ACCIP.** Heic rursus Ivo parte 16. cap. 344. aliud substituit caput, nimirum *Si quos culpatorum.* Ac ne quis existimare possit mendum esse librarij prohibet idem Ivo, cujus hæc sunt verba ex epistola 171. *Vnde habetur in libro capitulorum regaliū auctoritate Episcoporum constitutorum: Si quos culpatorum regia potestas &c.* Lalandeus in Supplementis Conciliorum Galliarum pag. 351. asserit istud caput sub eisdem numero & ordine quibus ab Ivone citatur reperiri in codice MS. monasterij Rivipullensis, idque sibi & pluribus aliis asseruisse illusterrimum virum Petrum de Marca Archiepiscopum Parisiensem. Debeo primùm publicæ fidei, deinde famæ optimi patroni mei ut hunc errorem avellam ex animis hominum. Caput istud non habetur in libro Rivipullensi; neque certe illic extare potest, cum integri duo ultimi Capitularium libri in eo desint. Itaque non potuit vir illustrissimus dicere cuiquam mortalium se in eodem codice legisse caput de quo nunc agimus. Porro nos illud in tomo secundo retulimus inter fragmenta Capitularium pag. 368.

Pag. 1108. c. 387. **SINE FRAVDE** Ita codex Bellovacensis. Sed alibi legitur *sine fide.* Atque ita emendandus est hic locus.

SINE DVBITATIONE] Hæc desunt in exceptionibus Egberti Archiepiscopi Eboracensis cap. 41. ubi caput istud refertur. Extant tamen in canone sexto Concilij quinti Africani, ex quo caput istud sumptum est, & apud Reginonem & Burchardum.

ABSQVE VILLO SCRVPVLO] Egberti exceptiones; absque ullo scrupulo hos esse baptizandos, ne ista irrepudatio eos faciat sacramentorum purgatione privari. Hæc verò sumpta sunt ex eodem Concilio Carthaginensi.

TEMPORE LEGITIMO] Hæc non habentur in Concilio neque apud Egbertum, Reginonem, & ceteros.

QUONIAM QVOD NON OST J Et hæc quoque desunt in Concilio & i antiquis collectionibus canonum. Ista verò clausula addita est ex epistola 92. sancti Leonis, ut adnotatum est cap. 260. & 424. hujus libri. Innocentius III. in cap. *Veniens*. de Presbytero non baptizato: *non intelligitur iteratum quod ambigitur esse fallum.* **ISTI PRÆSVMPTIOSI**] id est, Chorepiscopi. Hinc *temeritas chorepiscopalis* apud Floardum lib. 3. cap. 10.

PLACVIT VT HI] Isaac Lingonensis & Concilium Trosleianum citant hoc caput ex libro septimo Capitularium cap. 393.

VT PRESBYTERI] Vide supra lib. 6. cap. 306. & cap. 165. istius libri.

PLACVIT VT CLERICI] Vide supra lib. 6. cap. 111. & 390.

NAM SI PROPRIORVM] Hæc & quæ sequuntur non extant in Codice Theodosiano.

POTESTATES EXTERAS] Hincmarus Archiepiscopus Remensis in epistola ad Laudunensem apud Floardum lib. 3. cap. 22. *Postea autem per exteras id est seculares potestates contra Saracenos canones eandem administrationem sine mea conscientia obtinisti.* Vide supra cap. 399. hujus libri.

VT EPISCOPI TVNC] Caput istud sumptum est ex libro duodecimo legis Vvisigothorum tit. 3. cap. 26. in lemmate, ubi tamen diversus est sensus. Nam illic ita legitur: *Vi Episcopi tunc immunes habeantur à dampnis cum eorum Presbyteri ea qua ipsi non correxerint ad eos non remiserint corrigenda.* Lemma autem istud respondet verbis quæ in contextu legis habentur.

SICVT DEFLENDVM CHRISTIANIS EST] Ita etiam verus codex Moysiacensis in quo lex Vvisigothorum continetur. Male in editis: *Sicut defendendum est à Christianis.*

MISSAS CANTARE] Vide quæ supra dicta sunt in Notis ad caput 148. libri primi.

VT PRO SE ORARE] Vide Notas nostras ad homilias Cæsarii Arelatenfis pag. 116.

BONORVM HOMINVM] Haud dubiè legendum est *bonorum operum.* Pravam tamen lectionem prætulimus sinecæ quia sic uti nos edimus legitur in vetustis Benedicti Levitzæ & Isaaci Lingonensis exemplaribus. Contra codex Sargallensis in capite 24. secundæ appendicis habet *bonorum operum*, cum legendum sit *bonorum hominum.*

PRIMATES] Duo heic Metropolitanorum genera constituuntur. Primi ordinis Metropoli-

Tom. I.
Pag. 110.
c. 391.

Ibid. c. 394.

**Pag. 111.
c. 395.**

**Pag. 114.
c. 414.**

**Pag. 115.
c. 421.**

**Pag. 114.
c. 445.**

**Pag. 116.
c. 451.**

**Pag. 117.
c. 461.**

Ibid. c. 418.

**Pag. 118.
c. 431.**

**Pag. 112.
c. 433.**

**Pag. 113.
c. 457.**

TOM. I. tani vocantur Primates, quia primas sedes tenent, id est, opinor, civitatibus præfunt quæ in veteribus notis primum locum tenent, ut Lugdunum inter provincias Lugdunenses, Avaricum Biturigum inter Aquitanicas, Narbo inter Narbonenses, Trever inter Belgicas. & sic de ceteris. Et tamen Hincmarus, qui Belgicæ secundæ Metropolitanus erat, se Primatem esse contendit & unum de primis Galliæ Primatibus. Flooardus lib. 3. cap. 10. de epistola Hincmari ad Leonem IV. Papam: *Item in eadem de privilegiis hujus Remensis Ecclesiæ, quæ habuit ab initio quo privilegia sedes habere cœperunt, & quia Remorum Episcopus Primas inter Primates semper & unus de primis Galliæ Primatibus existit, nec alium se potiorē præter Apostolicum Præsulem habuit, ut scilicet ea quæ tanto tempore ab antecessoribus ipsius huic sedi sunt concessa & conservata, conservare & augmentare dignetur.* Habuit ista dignitas initium ab Hadriano primo, qui Tilpinum Remensem Archiepiscopum constituit Primatem esse Belgicæ secundæ cum omnibus civitatibus quæ ab antiquo tempore Remensi metropolitani Ecclesiæ subiectæ fuerunt, ut legitur apud eundem Flooardum lib. 2. cap. 17. Benedictus III. in epistola ad Hincmarum: *Et hoc volumus, ne quilibet ex provincia & diocesi metropolitani tui tibi quæ subiecta sunt secundum ecclesiasticas constitutiones primatus Ecclesiæ tuæ & tibi debitum quoquo modo pro contemptum convellere presumat.* Vide Marcum in dissertatione de Primatibus cap. 94.

IMITATIONEM] Haud dubie lectio illa prava est. Et tamen ita legitur in ipso Capitulari ex quo ista sumpta sunt & in antiquis Benedicti Levite exemplaribus. Legendum porro esse *immutationem* ostendit lex Codicis Theodosiani relata infra cap. 479. hujus libri. *Immutatio* autem heic significat immutationem.

IMMOLATI] Leg. *inviolati*.

SENIORIBUS DEBITAM OBEDIENTIAM] Vide supra lib. 1. cap. 142.

EX EPISTOLA] In superioribus editionibus legebatur *Exemplar*. Sanè ita scriptum est in codice Bellovacensi, sed à manu recentissima, ut videatur esse emendatio hominis imperitissimi substituta bonæ lectioni. Vera & sincera lectio est illa quam nos retinimus, sumpta ex canone sexto Concilij primi Vasensis, ex quo caput istud descriptum est; quam confirmant vetera aliquot exemplaria Benedicti Levitæ. Hic tamen error proclivis olim erat inter librarios. In libro quinto cap. 119. legitur in titulo: *Ex epistola Papa Leonis &c.* Pro quibus codex Colbertinus, Rivipulensis, Sangallensis, Normannicus, Camberonensis, & editiones habent *Exemplar Papa Leonis*. Caput quartum additionis quartæ habet hunc titulum in codice Palatino: *Exempla Legis Papa Calcidonensi Concilio directæ.* Et in capite sequenti: *Exempla Stephani Papa.* Item in capite septimo: *Exempla Leonis Papa.* In Pannormia Ivoonis edita lib. 6. cap. 115. legitur, *Exempla Gregorij ad Iohannem Revennatam Episcopum.* cum in manuscriptis libris legatur *Ex epistola Gregorij.* In Concilio Aquilgranensi anni **DCCCXVI.** cap. 98. legitur in titulo: *Ejusdem*

ex epistola ad Oceanum. At in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ: *Item ejusdem exempla ad Oceanum.* In Talonico Burchardi codice legitur lib. 1. cap. 22. *Exempla Ormisdæ pro Ex epistola.* Item lib. 2. cap. 3. *Exempla Zofirini.* Et libro primo cap. 33. *In primis exempla Pauli ubi Tito discipulo &c.* Pro quo in Concilio duodecimo Toletano cap. 4. & apud Ivonem parte 5. cap. 144. rectè scriptum est *ex epistola.* Inter canones Abbonis Abbatis Floriacensis cap. 22. legitur: *Item exempla Siricy Papæ:* ubi legendum etiam est *ex epistola.*

PARANYMIS] Vide Notas nostras ad Gratianum pag. 541. ubi ex mente Cujacij explicatur quid per paronymos intelligi debeat apud Christianos.

PER FIRMIS FIDEI VISSORES] id est, sub idonea prosecutione, ut legitur in rescripto Constantini ad Probianum Proconsulem Africae apud sanctum Augustinum epist. 68. *Vide volumus ut eundem ipsum Vigentium sub idonea prosecutione ad comitatum meum Constantini augusti mittas.* Puto autem, ut hoc quoque obiter dicam, voces illas Constantini Augusti esse superfluas & ex glossate profluxisse.

HAS OMNES CONSTITUTIONES] Hæc sumpta sunt ex Concilio tertio Toletano, ubi leguntur ante subscriptiones.

SI CLERICUS FUERIT] In Concilio ipso legitur: *Si Episcopus, Presbyter, Diaconus, aut Clericus fuerit, ab omni Concilio excommunicationi subiacet.*

MINORIS] In Concilio legitur *inferioris.*

Hæc est finis horum septem librorum in vetustis exemplaribus, tamen in uno Vaticano & in Bellovacensi in titulis capitulorum libri septimi descripta reperiantur lemmata octuaginta capitum ad monachos spectantia quæ anno **DCCCXVII.** constituta sunt in conventu Aquilgranensi. Ivonem quoque Carnotensem Episcopum usum esse exemplari in quo eadem octuaginta capitula partem faciebant libri septimi colligi potest ex parte 1. Decreti cap. 131. ubi caput decimum sextum eorundem capitulorum citat ex libro septimo Capitularium cap. 494.

PATRONI] Ita omnino legitur in Concilio Parisiensi. Cæterum est tamen legendum esse *parvini.* Verùm vetus exemplar ejusdem Concilij & antiqua Capitularium exemplaria lectionem præferunt quam nos retinimus. In capite tamen 182. libri sexti, in quo sensus & plurima istius capituli verba referuntur, scriptum est *parvini.*

EX PARTE VERO] Hæc & quæ postea sequuntur non extant in codice Pirheano & in Parisiensi, in quibus desunt etiam hæc verba, *Ex toto quippe transgreditur.*

UT EPISCOPI] Caput istud obscurum est in illa parte in qua agit de infirmis & morte periclitantibus. Sensus autem hic est, Episcopos omnino oportere esse jejunos cum Spiritum sanctum tradunt baptizatis, nisi ea sit infirmorum ægritudo ac necessitas ut expectari non possit tempus quo Episcopus esse possit jejunus.

SOLVS MISSAM] Vide quæ supra adnotata sunt ad caput 159. libri quinti.

NIHILO MINVS ETIAM] Caput istud

T O M. I. refertur à Burchardo lib. 8. cap. 17. & Ivone pag. 8. cap. 38.

NONNULLÆ ABBATISSÆ] De hoc argumento plura à nobis dicta sunt suprâ ad caput 71. libri primi.

Pag. 1141.
c. 19.

IN AUDITORIO] Locus ubi sanctimoniales conveniri possunt, qui auditorium isthuc dicitur, saluatorium vocatur in regula sancti Aureliani Episcopi Arelatenſis cap. 15. *Si quis pro devotione aut parentela occurrere voluerit, in saluatorium monasterij occurrat.* Item in regula sancti Donati Episcopi Vefontionensis cap. 56. & 57. Saluatorium verò sanctimonialium rectè Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 189. interpretatur locum quem nos hodie vocamus *le parloir*, in quo sanctimoniales colloquantur cum extraneis.

ILICO EGREDIANTVR] Rudolphus monachus Fuldenſis in vita sanctæ Liobæ cap. 1. *Nanquam enim virorum congregationem femina aut virginum contubernia quisquam virorum intrare permittebatur, exceptis solummodo Presbyteris, qui in Ecclesiis earum ad agenda Missarum officia tantum ingredi solebant, & consummata solenniter oratione, statim ad sua redire.* Vide suprâ lib. 7. cap. 272.

MODVM PENITENTIÆ IMPONAT] Sequitur postea in ipſo Concilio ex quo ista sumpta sunt: *Nec etiam illud videtur nobis congruum ut clerici & laici, Episcoporum & Presbyterorum canonicorum iudicia declinantes, monasteria monachorum expetant ut ibi monachis sacerdotibus confessionem peccatorum suorum faciant; praesertim cum eisdem sacerdotibus monachis id facere fas non sit, exceptis his dumtaxat qui sub monastico ordine secum in monasteriis degunt.* Contra in decreto Bonifacii IV. de libertate monachorum reprehenduntur illi qui aiunt monachos, quia mundo mortui sunt, neque penitentiam neque Christianitatem seu absolutionem largiri posse per sacerdotalis officij injunctam gratiam. Sed ego decretum illud omnino supposititium esse arbitror. Neque me movet auctoritas Bedæ ista dicentis: *His temporibus venit Mellitus Londonia Episcopus Romam, de necessariis Ecclesie Anglorum causis cum apostolico Papa Bonifacio tractaturus. Et cum idem Papa reverendissimus cogeret synodum Episcoporum Italia, de vita monachorum & quiete orânaturus, & ipse Mellitus inter eos assedit.* Opponi quoque potest auctoritas canonum Nemausensium, inter quos reperitur Bonifaciana isthac constitutio. Primum reponi potest eam non esse auctoritatem Concilij Nemausensium ut novis inventis tribuere possit auctoritatem vetustatis. Deinde certum est plerosque canones qui sub nomine canonum Nemausensium editi sunt, synodi illius non esse, & additis diversis temporibus fuisse constitutionibus ejusdem Concilij. Vidimus nos duo vetustissima illius exemplaria, in quibus descripti tantum sunt duo priores canones cum hoc titulo: *Decretum Urbani PP. in Nemausensi Concilio.* Pro quo vit clarissimus Lucas Dacherius emendavit: *Decreta Urbani Pape in Nemausensi Concilio.* Sanè fatendum est in uno exemplari extare omnia capitula Concilij Nemausensium quæ edita à Da-

cherio sunt. Sed illa multò post tempora habiti Concilij addita sunt à diversis hominibus, quia paginae vacabant. Sciunt autem eruditi hunc veterum monachorum morem fuisse ut vacantes pagellas impleterent interdum malis rebus, plerumque bonis, huicque eorum diligentie deberi plurima antiquitatis illustra monumenta quibus, nisi hæc eorum cura fuisset, careremus. Sed ut ad confessionem redeamus quæ monachis fit, vide epistolam 69. Ivonis Carnotensis & Concilium Londinense anni MCCII. cap. 18.

SVNT SANE DIVERSORVM] Vide infra Addit. IV. cap. 160. Pag. 1145.
c. 21.

FAME ET PESTILENTIA] Fuit seculum Karoli M. & Ludovici P. famulum & nobile propter hæc duo mala, ut colligitur ex publicis illorum temporum monumentis. Ea nunc congerere non est animus. Illud tantum admoneo, miserabilem illorum temporum statum graphice descriptum esse in Concilio sexto Parisiensi lib. 1. cap. 53. *Vvisio Vvetini: Seculo enim pestilentia & fame laborans sua prece succurre re potuissent si lucrum Deo tota virtute conferre voluissent. Et inscra: Interrogante autem eo cur, pestilentia grassante, tanta populi numerositas interiret, immensitate, ait, criminum mundo peccante peccatorum puniis est.*

CVM MASCVLIS ET PECORIBVS] Eadem visio: *Post hac inde recedentes, cepit ei angelus exponere in quantum vitiorum soratibus volutatur humanitas. Licet enim, inquit, in diversis criminum numerositates ab auctore suo recedat humanum genus, diabolo se mancipando, in nullo tamen Deus magis offenditur quam cum contra naturam peccat.*

AERA POSSE CONTVRBARI] Agobardus in libro de grandine & tonitruis cap. 1. *In his regionibus penè omnes homines, nobiles & ignobiles, urbani & rustici, senes & iuvenes putant grandines & tonitrua hominum libitum posse fieri.* Vide lib. 6. legis Vvisigothorum tit. 2. cap. 3. Pag. 1144.
c. 21.

BENEDICANT EVM] Hæc est vera lectio, quam exhibet liber Tobiar. Et tamen in codice Bellocacensi legitur *Deum*. Antiqui librarj in hunc errorem quandoque incidebant. In capite primo regulæ sancti Benedicti legitur: *Ammonitionem ppi patris libenter excipe & efficaciter comple, ut ad eum per obedientiam laborem redeas à quo per inobedientiam desiderium recesseris.* ubi Turrecemata legit *ad Deum*. In tomo tertio Monastici Anglicani pag. 208. col. 2. scriptum est: *Dirivante autem sanguine ejus, ait ad Deum: ubi manifestum est legi debere ad eum.* Sic nos olim in Notis ad Lupum Ferrariensem pag. 473. monuimus apud eandem Lupum legendam esse *scire eum* pro eo quod editum est *scire Deum*. Apud sanctum Gregorium lib. 9. Indict. 4. epist. 49. legitur in vulgatis editionibus: *Omnipotenti Deo gratias agite, & tanto vos Dei debitores esse cognoscite quanto illi ab hujus morbi contagione eo custodiante mansistis.* At in optimo codice Colbertino, itemque in Remensi sancti Rentigij & in Puteano rectè scriptum est, & tanto ei vos debitores esse cognoscite. Sunt per multa istiusmodi in epistolis sancti Gregorij, quæ suo tempore emendabuntur. Pag. 1151.

- TOM. I.** PRÆSENTI ANNO] id est, anno DCCCXXXIX. quo habitum est Concilium Parisiense. Attamen hæc quoque repetuntur in Concilio secundo Aquigranensi habito anno DCCCXXXVI. sed descripta ex isto.
- Pag. 116j. c. 42. **VI EPISCOPI IUDICES]** Ita legitur in tribus antiquis exemplaribus. In Tiliano verò scriptum est: *Vi Episcopi & iudices.* Sic etiam in Concilio Remensi, ex quo caput istud sumptum est, & apud Burchardum.
- Pag. 116j. c. 31. **PERLATVM AD NOS EST]** Burchardus caput istud, quod est synodi secundæ Cabilonenfis, refert ex Concilio Mediomatricis. Vide Notas ad Regionem pag. 366.
- Pag. 1166. c. 34. **SERVORVM MATRIMONIA]** Vide Eginhardum epist. 53.
- POTESTATIVA]** Lex Alamannorum cap. 1. §. 2. supra pag. 1001. *manus potestativa.* Charta S. Galli LXX. apud Godalium: *manu potestativa.* Donationes Ecclesiæ & alisiburgensis apud Canisium tomo VI. pag. 1660. *Ruther Comes & Gerbold nobiles viros ac potestativi.* Et paulo post: *nobiles & potestativi homines.* Item pag. 1661. *ad viros nobiles & potestativos.*
- Pag. 1167. c. 37. **QVIDAM DEO SOLVM MODO]** Vide epistolam 71. Alcuini, quam rectè Duchesnius monuit datam esse ad eos qui in provincia Gothorum habitabant, cum in editione Canisij legeretur *Scotorum.* Nam in codice sancti Galli, ex quo Canisius illam edidit, disertè scriptum est *Gothorum.* De provincia Gothorum sive Gothia dictum est supra pag. 1118.
- Pag. 1168. c. 61. **PROPTER ELEMOSYNAR. LARGIT.]** Sanctus Fulgentius in libro de Trinitate: *Nam qui sibi peccata impune videntur committere dum fortasse aliquas elemosynas in pauperes faciunt, multum falluntur. Nesciunt enim quod opus misericordiam primum sit se ipsum Deo offerre, & sic in alio misericordiam facere. Ergo faciendæ sunt elemosynæ, sed antiè sunt vitia relinquenda.* Insignis est locus ex homilia incerti auctoris in vultissimo codice M. S. sancti Galli. *Nam qui pro laude humana, inquit ille, elemosynam facit, & testimonium inde querit, & ei audire delectat, mercedem à Deo non speret, quia in ista vita laudem recepit. Unde sunt alij peruersi & iniqui qui contra animas suas & contra Domini mandatum prædicant ut nullus elemosynam faciat nisi coram testibus. Et si aliquis sine testibus elemosynam fecerit, in lege sua habere dicitur quod eam possent requirere. Abst. fratres, ista dementia ut se tollant à lege Christi, qui illos redemit, & contra Deum & contra animas suas faciant, & aliam legem plus quam istam teneant.* Vide Salvianum in libro primo adversus avaritiam pag. 230. in secunda editione nostra.
- Pag. 1169. c. 61. **PER ANT. CANON INSTRVCT.]** Vide Concilium Parisiense sextum lib. 1. cap. 32. 34. & quæ supra à nobis adnotantur ad caput 379. libri septimi.
- Ibid. c. 61. **SCOTTI]** Concilium apud Celichyth cap. 5. *Vi nullas permittatur de genere Scotorum in alicujus diocesi sacrum sibi ministerium usurpare.* Capitula Theodori Archiepiscopi Cantuariensis in tomo nono Spicilegij Dacheriani pag. 59. cap. 80. *Qui ordinati sunt à Scotorum aut Britonum Episcopis, qui in Pascha & in tonsura adunati Ecclesiæ catholice non sunt, iterum ab Episcopo catholico manus impositione confirmantur.* Præceptum Ludovici Pij Imp. pro monasterio Landeveneci apud Bollandum to. I. Martij pag. 260. *cognoscetes quia ab Scotis sive de conversatione sive de consone capitum accepissent, dum ordo totius sanctæ apostolicæ atque Romane Ecclesiæ aliter se habere dignoscitur.* Vide canones Hibernenses in eodem tomo Spicilegij editos lib. 50. cap. 6. simul cum laudato Theodori capitulo, ex quibus explicantur quæ hic Ludovicus ait de Scotis. Nova collectio formularum cap. 15. ut *Escois mens.*
- SE DICVNT EPISCOPO ESSE]** Isti circumcelliones variis temporibus turbant ordinem in Ecclesiâ constitutum. Cosmas Pragensis in libro secundo chronice Bohemorum extremo narrat memorabilem historiam impostoris cuiusdam nomine Ruperti, qui se dicebat Episcopum Cavellonensem, & plurtimas ordinationes fecit in Bohemia. Cum is detectus fuisset, & falsum Episcopum esse constaret, Bohemi legatos miserunt ad Clementem III. Papam, ejus consules auctoritatem quid sit opus factu verum in discrimine tanto. Quibus ille remandans iussit Ecclesiæ ex integro reconsecrare, baptizatos christiane pseudoepiscopi non rebaptizare, sed tantum confirmare, similiter ordinatos non reordinari, sed solummodo inter ordinandos sive ad ordinationem, & per solam manus impositionem recipere benedictionem. Avo Bonifacij VIII. cum quidam in Alamannia promotus esset ad sacros ordines à quodam pseudoepiscopo vagante, junctum est alij Episcopo à sede apostolica ut si constaret ordinatorem non fuisse Episcopum, ei eisdem ordines conferret, quia nec conferre ordinem nec ordinis characterem potuit qui pontificali officio minimè fungebatur, ut legitur in formulario penitentiarie Benedicti XII. quod supra laudavimus ex codice MS. bibliothecæ regie. Anno MCCXC. in civitate Trajectensi quidam sacerdos de ordine fratrum Minorum, qui se dicebat Episcopum Lavarensis, per aliquot annos officio illic episcopalia complevit, in eadem diocesi consecrando Ecclesiâ, altaria, calices, vestes sacras, etiam conferens ordines minores & majores. Tandem compertum est. Deo dissonante, ipsum esse falsum Episcopum. Quapropter quidam sacerdos & electorum ab eodem ordinatum, dimittentem statum spirituales, acceperunt uxores, & permanserunt in statu seculari. Ceteri verò, quibus status clericali non displicuerat, ab alio veris Episcopi reordinati sunt. Hæc Ioannes à Leidis refert in libro 31. Chronici Belgici cap. 43. Vide Cironium lib. 1. observationum juris canonici cap. 13. & Notas nostras ad Gratianum pag. 478.
- VI DECIMÆ]** Constitutionem istam Rhabanus descripsit in Concilio Moguntino anni DCCCXLVII. cap. 10.
- POPVLORVM]** Hæc lectio constans est in Pat. 1175. veteribus libris & in Concilio Arelatensi VI. ex quo caput istud descriptum est. Arbitror tamen legi debere *pupulorum.* Simile mendum extat in

TOM. I. capite 36. legis Alamannorum §. 3. ubi pro eo quod antiqui codices & editiones rectè habent *nec maledicani Ducem nec populum terra.* in codice Puteano scriptum est *pupillum terra.* In codice Burchardi Talonico lib. 19. cap. 28. legitur *pupillos pro pulvisillos.* Alibi vidimus *Apostolos* positum fuisse pro *populos.* Quod ideo observamus ut hinc colligi possit voces istas frequentibus mutationibus fuisse obnoxias.

Pag. 1178. c. 111. **PRÆBENDA.]** Præceptum Ludovici Pij pro monasterio S. Dionysij apud Doubletum pag. 746. *ad præbendam famulorum illis servientium de secale modia nongenta.* Charta Karoli Calvi ibidem pag. 782. *villulus quasdam ad præbendas illorum Canonicorum ibi Deo servientium.* Alia ejusdem pag. 798. *ad præbendas famulorum sibi servientium.* Charta LXX. sancti Galli apud Goldastum, data regnante in Germania Ludovico Pij filio: *Et si illa Diopspit illam traditionem sibi placitam dimittere voluerit, tunc ad cellam Ratpouli locum & præbendam quasi unus monachus juxta facultates loci illius habeat.* Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 28. scribit Lantardo cuidam sacerdoti quod si ad locum suum redire voluerit, ei, mox ut venerit, *canonicam præbendam & ordinem pristinum inter fratres concedet, id est, sua canonica locum,* ut legitur in epistola Hincmari Laudunensis ad Remensem quæ edita est in tomo secundo operum Remensis pag. 340. Polypricus sancti Remigij scriptus, ut opinor, tempore Hincmari: *Facit suo seniori tempore messis dies tres cum præbenda sibi data.* In Capitulari Karoli M. de villis suis cap. 50. *de dominica accipiat provendam.* Hinc provendarum in statutis antiquis abbatiæ Corbeiensis, quos tamen vir clarissimus Dacherius interpretatur eos esse qui Gallicè *Pourvoyeurs* dicuntur à providendo. Provendarum inquam dicti sunt à provenda sive præbenda. Quod colligitur manifestè vel ex ipso initio eorundem statutorum: *Isti sunt provendarii qui omni tempore aequaliter & pleniter in nostris diebus esse debent. Et si unus ex eis mortuus fuerit, statim alter restituendus est, ut ille numerus semper sit plenus, & nullus amplius in illo numero addatur.* Statuitur itaque illic de certo numero Canonicorum, qui ultra centesimum & quinquagenarium excrecere non poterat. Quis autem existimare posset centum quinquaginta viros ea tempestate fuisse in monasterio Corbeiensis quibus unica cura esset ut providerent & administrarent ceteris quæ necessaria essent ad vitam?

Pag. 1181. **ERCHEMBALDO CANCELLARIO]** Fuit primò notarius sive Cancellarius palatii sub Radone Archicancellario, deinde Archicancellarius, uti jam observatum est ab aliis. Anno DCCCXCVII. subscripsit præcepto Karoli M. quo Theoboldum Comitem absolvit à suspensione criminis læsæ majestatis, quod à Mabilonio editum est post Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti to. IV. pag. 624. Leo III. in epistola IX. ad Karolum M. *Potestis interrogare fratrem nostrum Hildibaldum Archiepiscopum & Erchanbaldum Cancellarium.* Plura de Cancellario isto si quis scire desiderat, consulat Bernardum à Mallinxcot in libro de Archicancellariis sacri Romani imperij pag. 11. &

Philippum Labbeum in elogiis historicis Regum Franciæ pag. 88. Alius istius nominis Cancellarius fuit in palatio Lotharij Imperatoris, ut patet ex præcepto ejus apud Doubletum in antiquitatibus monasterij sancti Dionysij pag. 775. & ex duobus præceptis ejusdem Lotharij pro Agilmaro Archiepiscopo Viennensi, quæ leguntur in chartulario Ecclesiæ Viennensis. Is verò Erchanboldus idem haud dubiè est qui Cancellarius fuit in palatio Lotharij Regis Burgundiz, cujus præceptum extat in Notitia Ecclesiarum Belgij pag. 59.

CHRISTIANVS VEL CHRISTIANA.] Hæc non habentur in codice legis Vvifigothorum, & sunt perflua. **Pag. 1189. c. 1.**

IVXTA LEGEM.] Respicit ad legem Recaredi Gothorum Regis, quæ extat in libro tertio legis Vvifigothorum tit. 5. cap. 1. in qua statuitur *ut usque ad sextum generis gradum nulli liceat sanguinis propinquitatem libidinosè facere vel in conjugio appetere.* Falluntur ergo qui putant hæc agi de lege Ludæorum, sive de Milina.

SEPTIMI.] In lege Vvifigothorum legitur *sexum,* quod melius est. Sed puto heic positum *septimi* propter constitutionem Gregorij III. quæ habetur infra cap. 75. istius additionis.

CHRISTIANVS VEL CHRISTIANA.] Hæc etiam desunt in lege Vvifigothorum. Item paulò post vox *Christianorum* desit in eadem lege. Desit etiam vox *consentanei.*

AD EMENDAT. DOGM. INT.] Hæc melius coherere videntur cum his quæ sequuntur quàm vertiones Christophoroni & Valelij. Et Christophoronus quidem ita vertit. *Mittam ad eum pro se legatum Hypatianum Heraclæ, quod est oppidum Perinthe, Episcopum oratum ut sibi de doctrina fidei vite constituenda in unum conveniendi potestas permitteretur.* Valelius verò sic: *Hypatianum Heraclæ Perinthe Episcopum elegerunt, qui suscepta pro ipsi legatione peteret ab Imperatore ut ad corrigendam fidei doctrinam convenire permitteretur.* Hæc inquam meliùs coherere videntur cum responsione Valentiniani. Ridicula enim esse videretur illius responsio si non rogatus ut se fidei negotiis immisceret, sed tantùm ut Episcopis licentiam daret celebrandi synodum, respondisset sibi, quòd laicus esset, non licere se immiscere rebus fidei. Meliùs Epiphanius scholasticus, ut dixi.

VNVS DE POPVLO.] Vetus exemplar historię tripartite in bibliotheca Colbertina habet *minimus de populo.* Sed hæc lectio bonæ non est.

FAS NON E. T. PERSCVTARI.] Tolerari potest hæc interpretatio. Veriorem tamen puto eam quæ est Christophoroni, quæ sic habet: *sibi, qui unus è laicorum numero erat, non licere se ejusmodi negotiis interponere.*

PRIMO SYA OMNIA EIS REDDI.] Hæc non extant in historia tripartita, neque apud Sozomenum. Addita ergo videntur ex capitulis Angilramni, apud quem extant. Stabilito igitur hoc jure, Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 28. scripsit Sigloardo Archiepiscopo, cui inquisitionem facere de quodam Presbytero jussit, *ut quoniam audierat eundem Presbyterum suis quibusdam facultatibus contra leges expulsum, suis omnibus revestiretur antequam suis accusatoribus*

Tom. I. *accusatoribus respondere cogentur.* Vide infra cap. 4. §. 5. & 17. istius additionis.

Pag. 1194. c. 17. **SYNODVS ROMANA**] id est, capitula Angilramni, quæ nonnulli tum putabant ab Hadriano Papa collecta & transmissa fuisse ad Angilramnum, ut patet ex Hincmaro.

Pag. 1195. **RISPONDERE ROGETVR**] id est, cogatur. Infra: *ne antequam omnia hac fiant coactus respondeat.* Vide Notas ad caput 72. libri tertij.

Pag. 1199. c. 31. **CAVSAM LVPICINI**] Hunc locum, qui sumptus est ex epistola sancti Leonis ad Episcopos Mauritanie Caesariensis, vir clarissimus Patricius Quenellus putat suppositum illi fuisse & Dionysij Exigui collectioni insertum ævo Karoli Magni, quedam enim illic legi quæ & veteribus institutis repugnant & modestie sancti Leonis. Ego sanè non statim resellere argumentationes viri docti. Illud tantum dicam, magni apud me ponderis esse quòd caput istud reperitur in omnibus antiquis Dionysij codicibus, & quòd nihil heic video bonis moribus adversum & disciplinatum in Ecclesia Romana receptæ contrarium. Vna certè res falsi suspitionem injicere merito possit, mentio nimirum appellationis Lupicini ad apostolicam sedem, cum constet Afros multum abhoruisse ab appellationibus transmarinis, ut rectè observat idem vir eruditus. Verùm ea res minimum habet difficultatis. Appellationes quidem illas respuebant Afri. Sed nihilo minus Romani Pontifices existimabant posse se eum qui à synodo sue provincie damnatus sedem apostolicam appellasset, communioni restituere, ut patet ex epistola Concilij Africani ad Celestinum Papam & ex Actione prima Concilij Chalcedonensis in causa Theodoret. Itaque ex eo saltem capite salva est auctoritas istius epistole.

QVIA SIC NOBIS PLACVIT] Hæc non extant in epistola sancti Leonis, neque apud Dionysium Exiguum. Addita verò sunt haud dubie ævo Karoli Magni.

PENDENTE NEGOTIO] Non dubito quin Leo respiciat ad canonem quartum Sardicensem, in quo ad suggestionem Gaudentij Episcopi decretum est ut cum aliquis Episcopus depositus fuerit eorum Episcoporum iudicio qui in vicinis locis commorantur, & proclamaverit agendum sibi negotium in urbe Roma, alter Episcopus in ejus cathedra post appellationem ejus qui videtur esse depositus, omnino non ordinetur, nisi causa fuerit in iudicio Episcopi Romani determinata, id est, pendente negotio. Ea fuit Leoni mens. Scio Afros contra sensisse & huic Romanorum Pontificum dogmati multum pro sua sapientia resistisse. Verùm ex hac illorum perseverantia colligi nullo modo potest non licuisse Leoni illis objicere constitutionem ecclesiasticam de cujus auctoritate & æquitate ipsi sedique apostolicæ constabat. Vide porrò Marcum lib. 7. de concordia cap. 17. §. 9.

NOSTRA SENTENTIA ROBORENTVR] Hanc sibi auctoritatem non arrogat sanctissimus Pontifex, quemadmodum viro docto visum est, ut post relationem Episcoporum Africanorum licet sibi putet eorum definitiones infirmare aut confirmare. Illud tantum vult, ut de rebus in Africa constitutis quæ ad publicam Ecclesiæ concordiam pertinent relatio ad se plena mittatur, ut ip-

Tom. II.

sius quoque sententia roborentur ea quæ iuxta ecclesiasticum morem justè & rationabiliter fuerint definita. Hæc verò nihil præjudicant adversus auctoritatem Conciliorum Africanorum.

EX HIS ENIM] Integra hæc clausula deest in epistola sancti Leonis & apud Dionysium Exiguum. Addita ergo fortassis est ex scrimio Ecclesiæ Moguntina, in quo recondita à Riculfo Metropolitanano fuisse capitula à se collecta docet Benedictus Levita.

VNA CVM DECR. EPISCOPOR.] Hinc Pag. 1100. c. 32. Iacobus Gothofredus ad legem 2. Cod. Theod. *de his qui super relig. commendam* collegit hæc legem constitutam fuisse ad decretum aliquod synodale Episcoporum, quod & ipsum Theodosius huic constitutioni indiderit. Istam autem opinionem facilius conceperit si Pithæus lemma istius capituli edidisset integrum ut in antiquis exemplaribus invenitur, ubi caput istud dicitur sumptum ex *synodalibus statuti & Imperatorum edictis*.

Qui additionis istius auctor est, cuncta ad auctoritatem ecclesiasticam referrebat, etiam cum periculo veritatis. Sic supra synodo Romana tribuit unum ex capitulis Angilramni, uti diximus. Sic infra cap. 74. extremo refertur caput quoddam ex *dictis Episcoporum & Imperatorum Theodosij & aliorum*, cum tamen constet sumptum esse ex libro quarto sententiarum Pauli.

THEODOSIO AVGVSTO BIS] Pro his hæc tantum habentur in vulgatis editionibus Codicis Theodosiani, *Stobis*, ubi Gothofredus ista adnotat: *Stobis, Macedonia urbs, ejus apud Ptolemaum & in Itiner. Peutinger. & alibi mentio. Ibidem data hoc ipso mense 1. 15. infra de hereticis.* Antiqua Capitularium exemplaria habent uti nos edidimus. In exemplari verò Codicis Theodosiani quod fuit Pithæi, ipse jugulavit vocem *Stobis*, & in margine monuit legendum esse *Theodosio Aug. bis*.

QVINEGIO] Ita vetera istius additionis exemplaria. Pro quo legendum est *Cynegio*, qui consultatum cum Theodosio gessit anno Christi cccclxxxviii.

ILLVD QVOD NOBIS] Caput istud re vera sumptum est ex epistola sancti Leonis ad Theodorum; sed valde mutatum & interpolatum fuit ab auctore istius additionis.

AB EPISCOPO ELECTOS] Hæc sunt ex glossæ, & tamen vera.

PRÆSCRIPTVS] Ita vetera exemplaria. Sic etiam habet canon Eliberitanus in vetustissimo codice Ecclesiæ Lugdunensis, itémque Burchardus. At editiones Concilij Eliberitani, Ivo, & Gratianus legunt *proscriptus*.

CATECHVMENVS] Veteres libri habent *catecuminus*, non solum in hoc loco, sed etiam alibi apud omnes auctores ferè semper. Ac ne quis putet erratum heic esse à scriptoribus, ne quis existimare possit hanc depravationem esse novam & vetustis Ecclesiæ seculis ignotam, prohibet auctoritas Commodiani, ex cujus acrotichis versibus constat hoc vocabulum ita scriptum vulgò fuisse ævo Commodiani, ut illic rectè observat Rigaltius.

SACRAS SCRIPT. NON AVDIT] Hæc Pag. 1104. est lectio quæ extat in capite 83. Martini Braca-

KKK

TOM. I.

rensis in vetustissimo codice MS. Ecclesie Lugdunensis & in editione Loaisie. Quo etiam modo legendum esse monuerat Crabbus in margine tomi secundi Conciliorum. Negatio tamen deest in reliquis editionibus canonum Martini & in canone secundo synodi Antiochenæ, qui est fons istius capituli.

COMMUNIONE PERCEPTA] Ita legitur in editione Merlini. At Loaisia maluit *communione percepta indulgentia promereri*. Vide Notas Correctorum Romanorum ad Gratianum dist. 2. de consecrat. cap. 18. *Si quis intrat*.

Pag. 1105. DE HIS QUÆ PARROCHIIS] Vide supra c. 37.

Pag. 1107. QVAM FORMAM] Hæc clausula non habetur in Concilio Herdensi, ex quo caput istud sumptum est.

Ibid. c. 70. NYMIDIUS EPISCOPVS] Caput istud sumptum est ex canone nono Concilij Carthaginensis secundi, quod sub Genethio Episcopo habitum est, qui isthuc mendosè Genilius vocatur. Vide breviationem Ferrandi cap. 90.

Pag. 1108. PROPTER IGNORANTIAM] Hæc verba non extant in Concilio Carthaginensi.

Pag. 1109. VT NULLVS FAMILIARITATEM] In veteri collectione canonum Andegavensi caput istud sic habet inter canones Augustodunenses: *Vi compates nullus monachorum audeat habere, nec familiaritatem extraneorum mulierum. Et qui inventus fuerit, severius corrigatur.*

Pag. 1115. CONTEMPTOR AVT MISSOR.] Leg. *contemptor aut Comitum aut Missorum*. In capite 278. libri quinti legitur *Vassallorum pro Missorum*, quod idem est. Vide infra. cap. 169.

Pag. 1116. DE BENEFICIIS DESTRVCTIS] Caput istud sumptum est ex Capitulari anni DCCCXXIX. tit. 2. cap. 1.

Ibid. c. 107. AD PRÆS. N. VENIAT] Vetus nota marginalis in codicibus regis legis Longobardorum: *Hæc videtur rumpere legem Ruchis Cognovimus; quia illa faciebat honorem amittere & quidvis componere, ista vero facit ad Regis presentiam venire. Sed non rumpit, quia postquam ad Regem venerit, debet ut illa precipit condemnari.*

Pag. 1117. IN PERIVRIVM INDVXISSET] Vide epistolam 56. Hincmari, quæ est ad Engilgarium virum illustrem, extatque apud Flodoardum lib. 3. cap. 26.

Pag. 1118. SCATSLEGI] Hæc est vera lectio, pro qua in codice Legis Longobardorum malè legitur *herisiz*.

Ibid. c. 115. HOC MISSI NOSTRI] Vide Ioannem Itacium Pontanum lib. 6. originum Francicarum cap. 16.

Ibid. c. 116. INFERENDA] Gesta Dagoberti I. cap. 31. *Attamen Saxones tributum quod reddere consueverant, per præceptionem Dagoberti hactenus habent indultum. Quingentas enim vaccas inferendales annis singulis à Clothario seniore censiti reddebant, quod tunc à Dagoberto Rege cassatum est. Item infra cap. 37. Super hæc vero centum vaccas inferendales, quæ ei de ducatu Cinomanico annis singulis soluebantur, fratribus inibi (id est, in monasterio sancti Dionysij) Deo servientibus per proprii præcepti subscriptionem vi-*

sus est omni futuro tempore annuatim concessisse. TOM. I.

Donum illud postea confirmavit Chilpericus Rex anno DCCXVI. ut patet ex ejus præcepto quod vir clarissimus Ioannes Mabillonius edidit in calce tomi quarti Actorum sanctorum ordinis sancti Benedicti pag. 623. in quo hæc leguntur: *Chilardus Abba de baselica peculiaris patroni nostri Domni Dionysij clementia regni nostri suggestis eò quòd bona memoria proavus noster Dagobertus quondam Rex per sua auctoritate manu sua roborata cartas cento soldaris quod in inferenda de pago Cinomanico in fisci ditionibus sperabatur, ad ipsa sancta baselica annis singulis concessisset.* Vbi vides pro *cartas cento* legendum haud dubiè esse *vaccas centum*. Vide glossarium Francisci Pitheci ad Capitularia.

CENSO] pro *censu*, ut supra lib. 5. cap. Pag. 1111. 198. Charta Constantij Presbyteri pro Ecclesia Viennensi: *ad censo concedere debeatis*. Infra: *cum ipso censo dare vel adimplere potuerit.*

ET QVI PRÆDICTA] Hæc & reliqua quæ sequuntur desunt in Capitulari anni DCCXXIX. & in libro quinto Capitularium. Omnia etiam sunt in vulgatis editionibus, studio brevitatis.

POST CONSVLATVM] Hæc verba, quæ Concilij secundi Milevitani sunt, planè ostendunt vulgatissimam rem Theodosij Honorique principatu in Africa fuisse uel gestis publicis ad-

scriberetur *Post consulatum*, tamen etiam annis quo gesta illa describerentur suos Consules ordinarios haberet. Quod non solum in Africa sed etiam in ceteris Romani imperij partibus obtinuisse observat Baronius ad annum Christi cccx. ubi scribit accidisse plerumque ut etiam cum certis essent alicujus anni Consules, tamen acta publica post consulatum anni superioris Consulium consignata habeantur. Sed quoniam viro docto Paschasio Quenello nuper placuit id factum aliquando à Conciliis Africanis fuisse præter notarum consularium morem, annos enim computatos olim fuisse per unumcujusque anni Consules ordinarios quandiu dignitas consularis perseveravit, & usum scribendi *Post consulatum* tunc solummodo introductum fuisse cum ordinarij Consules non erant designati, istam porro annos numerandi rationem longè post Rustici Narbonensis Episcopi tempora iniri cœptam, adeoque hinc juvari non posse interpretationem quam nos adhibuimus antiquæ inscriptioni quæ initia demonstrat episcopatus ejusdem Rustici, res potè videtur ut testimoniis approbemus sententiam Baronij nostramque esse veram & usum notandorum annorum per Consules anni superioris diù ante Valentianum III. ac Rustici tempora cœpisse. Vtar autem in primis auctoritate patris fastorum Onuphrij Panuinij, quam scio plurimum valituram apud eundem virum doctum.

Onuphrius ergo in commentariis ad librum secundum fastorum A. V. C. MXXI. qui in annum Christi cccix. incidit, hæc adnotat: *Quum deinceps frequens mentio futura sit annorum sine Cos. quos per hæc tempora post consulatus appellabant, non alienum ab re erit pauca quadam de his annis tradere.* Annus enim cccix. & sequens notati à Cassiodoro reperiuntur post consulatum Diocletiani X. & Maximiani VII.

TOM. I. cum tamen, ut idem Onuphrius & Baronius observatum reliquerunt, anno cccix. Maxentius & Maximus gesserint consulatum. Anno Christi cccxi. Magnentius & Gaiso Consules fuerunt, ut notat auctor libri de Præfectis apud Onuphrium. Et tamen liber Calspini, Cassiodorus, & Socrates lib. 2. cap. 26. huic ipso anno adscribunt post consulatum Sergij & Nigriniani, qui superiore anno gesserant consulatum. Annus Christi cccxxv. in fastis inscribitur post consulatum Gratiani Aug. III. & Equitij. Anno Christi cccxcviii. Concilium Carthaginense quantum dicitur celebratum post consulatum Cælatij & Attici, cum tamen eo anno Honorius IV. & Eutyrianus Consules notentur in fastis. Sequenti anno Manlius Theodorus & Flavius Eutropius erant Consules. Et tamen Concilium Africanum, quod eo anno habitum est, celebratum scribitur P. C. Honorij Aug. IV. & Eutyriani. Deinde anno Christi quadringentesimo Stilico & Aeteliano consulatum gesserunt; annoque sequenti, quo Vincentius & Fravita Consules fuerunt, Concilium Africanum secundum notatur esse congregatum P. C. Flavij Stiliconis. Annus postea ccccxix. inscriptus reperitur consulu Honorij VIII. & Theodosij III. & post consulatum eorum legitur habitum Concilium Africanum VIII. eo tempore quo Varanes erat consul; post cujus consulatum, anno nimirum sequenti, habita est collatio Carthaginensis inter Catholicos & Donatistas, tamen tam Theodosius Aug. gereret quartum consulatum. Annus ccccxviii. Consules habuit Honorium XII. & Theodosium VIII. quibus anno sequenti substituti sunt Monaxius & Plinta. Istorum tamen mentionem non faciunt gesta duorum Conciliorum apud Carthaginem congregatorum anno ccccxix. quæ habita dicuntur P. C. Honorij XII. & Theodosij VIII. Sed nihil illustrius in hoc argumento profertur potest quam acta Concilij Ephesini, quæ notant habitum illud fuisse post consulatum Theodosij Imperatoris XIII. & Valentianiani III. cum tamen consistet eodem anno Consules creatos esse Bassum & Antiochum, sub quibus Prosper ait congregatam apud Ephesum fuisse synodum plus ducentorum Episcoporum adversus Nestorium. In actione nona & decima Concilij Chalcedonensis referuntur acta synodum in Tyro & Beryto celebratarum anno ccccxlviii. in causa Ibae Episcopi Edesseni, in quibus scriptum est illas fuisse habitas post consulatum Flavij Zenonis & Posthumiani. Scio illustrissimum Cardinalem Baronium admonuisse erratum utrobique fuisse in consignanda synodorum istarum epocha, & auctores Romanæ Conciliorum editionis in margine nonæ actionis Chalcedonensis ista adnotasse: *Hi duo Episcoporum conventus habitus sunt his Consulibus, non post eorum consulatum. Et hic annus est CCCXLVIII. ab ortu Christi. Quare aut alia numerandi ratio servata est & ab alio principio ducta, aut mendam in numeris irrepit. Sed cum omnes eodd. MSS. quos habuimus, tam Græci quam Latini, sic legant, nihil mutare voluimus. Ego heic non disputo utrum acta illa mendosa in hoc loco sint,*

TOM. II.

neque utrum legitima sit Baronij & editorum Romanorum emendatio. Satis mihi est quod omnes antiqui codices Græci & Latini præferunt lectionem quæ in vulgatis editionibus reperitur. Ex his ergo quæ dicta hæcenus sunt manifestum est rationem numerandi annos post consulatum longè ante Rustici Narbonensis Episcopi tempora cepisse & ævo ejus maximo in usu fuisse. Itaque rem minime insolentem is fecit quam tempus conlocati liminis in Ecclesia Narbonensi notavit in anno quarto post sextum Valentianiani consulatum, tameneti tum Posthumiani Zenonisque consulatus vigeret. Quod enim idem vir eruditus, his difficultatibus victus quas ipse sibi fecit, putat aliam ineundam esse Rusticianæ inscriptionis explicandæ viam, & quartum illum annum non à consulatu sexto Valentianiani sed à jactis basilicæ fundamentis numerandum censet, ingeniosa quidem conjectura est, sed quæ nulla probabili ratione, nullo simili exemplo nititur, & quam vel solus ordo verborum refellit quæ in prima inscriptionis linea leguntur. Nam si de anno quarto à jactis basilicæ fundamentis intelligenda illa sunt, cur Rusticus annum illum quartum non conjunxit potius cum die quo limen collocatum est quam cum sexto Valentianiani consulatu? Præterea certum est limen illud non esse collocatum anno quarto à jactis basilicæ fundamentis, sed quinto. Etenim si verum est, uti profecto ambigi non potest quin verum sit, jacta fundamenta fuisse trigesima septima die à deposito pariete Ecclesiæ dudum exstita, id est, die xviii. mensis Novembris anni xv. episcopatus Rustici, certum quoque esse debet ab eo die usque ad tertium Kalendas Decembris anni xix. episcopatus ejusdem Rustici superesse duodecim aut tredecim dies supra quatuor annos, adeoque limen Ecclesiæ Narbonensis positum non esse anno quarto à jactis basilicæ fundamentis, sed quinto. Sanè quæ contrà ab eodem viro docto afferuntur de paucis diebus supra quatuor annis additis & de numero rotundo quatuor annorum, ea leviora sunt quam ut existimare oporteat eum credidisse magni illa momenti esse ad constituendam novam suam opinionem de initis episcopatus Rustici. Quemadmodum enim apud Iuliusconsultos extra controversiam est annum inchoatum seu ceptum sæpius pro completo seu pleno accipi, ita verum est duodecimum, exempli causa, annum esse cum quantumlibet ex duodecimo anno venerit aut præterierit, ut docet Pomponius in l. 41. ff. deo manumiss. testam. Ita loqui solemus, inquit, duodecimus annus est, cum quantumlibet ex duodecimo anno venisset aut præterisset. Hinc apud Socratem lib. 2. cap. 26. & Sozomenum lib. 4. cap. 1. consulatus Sergij & Nigriniani ac cordes Constantij Imperatoris, quæ anno illo facta est mense Martio apud Helenam oppidum pagi Ruscinonensis, conferuntur cum anno quarto post habitum Sardicense Concilium, qui in initiis omnino suis erat. Quippe Concilium Sardicense congregatum est anno cccxlvii. & Sergius ac Nigrinianus creati sunt Consules anno trecentesimo quinquagesimo. Adeo autem proclive est annos ita vulgò numerare ut cum Baronius in actione undecima

KKKX ij

TOM. I.

Concilij Chalcedonensis ista legisset, *Hodie quatuor anni sunt & Romanus Episcopus cum deposuit*, quae verba sunt Stephani Episcopi Ephesini adversus Bassianum aduersarium suum, tempus depositionis istius rejecerit in annum ccccxlviij. à die videlicet i v. Kal. Novembtis anni ccccl. numerando retrogrado ordine. Itaque ut ad rem nostram redeamus, puto ex his quae huc usque dicta sunt liquere morem notandi tempora annisque distinguendi post consulatum diu ante Rustici Narbonensis Episcopi etatem introductum fuisse, inscriptionem porrò quae istius controversiae occasio fuit positam esse anno ccccxlviij. qui erat quartus post sextum Valentiniani III. consulatum, adeoque Rusticum ordinatum fuisse Episcopum anno ccccxxx. uti nos contendimus. Neque est quòd quis heic mihi objiciat insolentem esse hanc scribendi rationem ut cum quis significare vult annum quartum post consulatum, dicat anno quarto Consule tali. Quamvis enim non admodum gravatè fatear id factum esse extra vulgarem scribendi modum, non inde tamen colligi potest annum illum quartum non esse explicandum de anno quarto post sextum Valentiniani consulatum, praesertim cum ostenderit referri illum non posse ullo modo ad annum quartum à jactis basilicae fundamentis. Neque verò exemplis adeo delitutus est iste loquendi modus quin auctoritate quoque antiquitatis confirmari possit. Ex tat post Novellas Iustiniani Imp. apud Iulianum Antecessorem constitutio Iustini junioris, in cuius calce adnotatum est eam datam esse Indictione tertia, anno quinto imperij & anno secundo post consulatum ejus, mendosè tamen, cum Indictio tertia & annus quintus imperij non conveniant anno secundo post consulatum Iustini, sed quarto. Marij porrò chronicon habet *Anno IV. Conf. Iustini Jun. Aug.* pro eo quod in constitutione ipsa legitur *post consulatum*; eodemque postea modo designatus est annus secundus post consulatum Tiberij. Sed ut lector de toto isto negotio facilius judicare possit, recu- denda heic est inscriptio Narbonensis quae istius disputationis fundus est. Sic ergo habet.

✠ DO. ET. XPO. MISERANTE. LIM. HOC. CIL. R. T. E. ANNO. III. GS. VALENTINIANO. AVG. VI. IIIKL. D. XVIII. ANNO. EPTVS. RVSTI.
 RVSTICVS. EPI. EPI. BONOSI ILLIVS
 EPI. ARAT O R I S. DE SORORE NEPVS
 EPI VENERISOCI. IN MONASTERO
 CONPTE ECCLIE MASSILIENS.
 ANNO. XV. EPTVS. SVI. D. ANN. V. III. ID. OCTB
 C. VRSORRBO. HERMETE. DIACO. ET FOR. SFO. TB
 COH. DEPON. PARLET. ECCL. DVJ. EXVSTAE
 XXXVII. D. QVAD. INVPNDAM. PONI. COEHT.
 ANNO. II. VII. ID. OCTB. ABSID. P. F. MONTANVS. SVB.
 MARCELVS. GALT. PEE. DI. CVLTOR. PREE
 EXEGIT. EPM. HOC. ONT. SVSCI. INVPNDIA
 NECESSAR. REPRIMITENS. QVAE PER
 HINN. ADMINIST
 SYAE PREEV. ARTIH. TE
 MERCED. SOL. TIC
 ADOPER. E CETER. SOL. T. O
 HING. OBLAT. SCL
 EPI. VENER. SOL. C.
 EPI. DYNAMI. L.
 CC.
 T.
 ET DECONIAE.
 SALVTI.

TOM. I.

TOM. I. SCIMVS ENIM QVONIAM] Hæc non extant in Concilio Parisiensi ex quo prima capituli istius parò sumpta est. Addita itaque constitutioni synodali sunt à Ludovico Imperatore.

Pag. 1132. c. 171. V T D E R E B V S] Certum est hanc constitutionem esse Ludovici Pij, cui etiam tribuitur à Regimone. Et tamen Burchardus eam refert ex *Concilio Maticensi cap. 7.*

Pag. 1133. CANONES ISAAC] Vetus exemplar ex quo Simondus illos edidit extat nunc in bibliotheca illustrissimi viri Karoli Mauritiij Tellierij Archiepiscopi Remensis. In is autem emendandis usus sum duobus antiquissimis codicibus, uno bibliothecæ regie, qui fuit olim monasterij sancti Germani Aurissiodorensis, alio bibliothecæ Colbertinæ. Præterea in tomo primo Spicilegij Dacheriani pag. 345. ei tribuitur epistola de canone Missæ ad Joannem Episcopum Pictaviensem. Sed præterquam quòd nullus istius nominis ea tempestate fuit Episcopus Pictaviensis, opusculum illud Isaaco Abbati Stellæ tribuitur in duobus antiquis codicibus manuscriptis bibliothecæ regie, & à Bertrando Tissier sub ejus nomine editum est in tomo sexto Bibliothecæ Cisterciensis pag. 104. Sanè in uno codice regio habet hunc titulum: *Domino Patri ac venerabili Pictavorum Episcopo Isaac dicitur Abbas Stella obedientiam in Christo & reverentiam. Ecce quod diu multumque postulasti &c. Et in fine: Explicit tractatus Isaac Abbatis Stella de altari Moysi & Christi.* In alio verò sic legitur: *Isaac Abbas Iohanni Pictaviensi Episcopo. Domino & Patri in Christo semper venerabili & dignè amando I. Dei gratia Pictorum Episcopo T. A. salutem, obsequium, & obedientiam. Ecce quod diu &c.*

Pag. 1183. CAPITVLA HERARDI] Capitula ista placuit conjungere cum Capitularibus Regum Francorum, quia videntur sumpta esse ex Capitularibus, ut adnotamus in margine uniuscujusque capituli.

Pag. 1190. c. 39. PRO QVIBVS ORARE] Olim in Notis ad Agobardum pag. 25. adnotavimus vetustum esse in Ecclesia morem orandi pro Regibus & Principibus. Quod confirmari multis testimoniis possit. Et tamen vir plurimæ lectionis Christianus Lupus, novitate rei commotus, acerbè adversùm me insurgit in tomo tertio commentariorum suo-

rum pag. 425. & omnino contendit falsa esse Tom. I. quæcunque de eo argumento scripta à me sunt. Laudo conatum hominis, sed requiro modestiam. Alibi autem commodior erit locus refellendi argumentationes ejus.

DE PASCHA ANNOTINA] Micrologus Pag. 1294. cap. 56. Romani annoinum Pascha quasi an. c. 93. nverfarium Pascha dicunt: quia antiquitus apud illos qui in priori Pascha baptizati sunt, in sequenti anno eadem die ad Ecclesiam convenire. siveque regenerationis anniversarium diem cum oblationibus solemniter celebraverunt. Sed quamvis hujusmodi anniversarium à paucis uspiam observetur, authenticis tamen libri ipsum observari debere innuunt, qui nobis lectiones & evangelia sub titulo Pascha annoini prescribunt. In lectionario quod sancto Hieronymo tribuitur, & Comes vulgo dicitur, ista leguntur in fine hebdomadæ secundæ post octavas Paschæ: *In Pascha annoino. Lectio apocalypsis &c. Quo loco vetus codex sancti Petri Bellocensis cap. 80. habet: In Pascha annotina. Et infra v. Nonas Maij cap. 82. in eodem codice scriptum est: Evangelium quod legitur in Pascha annotina. Vetus Breviarium Parisiense: De annoino Pascha nota quod debet semper fieri in crastino octavarum Paschæ anno revoluto aut non revoluto, nisi revolutio in quadragesima evenerit. Item in alio Breviario Parisiensi MS. in bibliotheca Colbertina: *L'Annotif Pasquel doit estre tousjours fait en l'année revolote, se il ne avient en Karesme.* Hic emendandus est Guillelmus Durandi, cujus hæc sunt verba ex Rationali divinatorum officiorum lib. 7. cap. 38. *Annotativum Pascha vocatur quando aliquis diem quo baptizatus est celebrat annuatim. Vbi nemo non videt legi debere annotivum, ut tum dicebant pro annoinum. Hanc emendationem esse veram probant duo Rationalis exemplaria manuscripta in bibliotheca regia & vetus editio Romana anni MCCCCLXXIII. ubi legitur *annotivum Pascha, non annotativum.* Veteres glossæ Latino-Græcæ: *Annotini, iustitias, iustitias.* Et Græcolatinæ: *Evhuic, annuus, anniversarius.* *Evhuic, annuus, anniversarius, anniculus.* Columella lib. 4. cap. 24. de vinea colenda: *Vngues custodum annoinos resicato.***

AD TOMVM SECVNDVM.

TOM. II. Pag. 1. VVARINI] Vocatur vir illustrer in præcepto Ludovici Pij quo confirmat commutationem de villa Cluniaco inter eum & Hildebaldum Episcopum Maticonensem factam, quod extat in Notis ad Bibliothecam Cluniacensem. Ei Karolus Calvus abbatiam Flaviniacum dedit. Series Abbatum Flaviniacensium edita à Labbeo: *Marianus successit DCCCXLV. Indictione VIII. & Volfaldo sedem reliquit. Quo migrante, Vvarinus Comes dono Imperatoris Karoli præfuit vice Abbatis. & sub eo Sarulfus Diaconus.* Item Hugo Abbas Flaviniacensis: *Marianus anno 1. Caroli viguit, Volfaldus in anno octavo. Vvarinus Comes & Sarulfus Decanus in anno x.* Hæc erat seculi illius ac sequentis publica in aliquot locis disciplina, Annales

Bertiniani: *Anno Domini DCCCLXXVII. Tom. II. Hludovicus Abbas monasterij sancti Dionysij & nepos Caroli Imperatoris ex filia majore natus Rotrude v. Idus Januarij obiit. & Carolus Rex abbatiam ipsius monasterij sibi retinuit, causam monasterij & conlaborationem per Præpositum & Decanum atque Thesaurarium, militie quoque curam per Majorem domus sua commendatione geri disponens.* Karoli itaque Calvi tempore Gerardus fuit Decanus monasterij sancti Dionysij, & Franco Præpositus, ut patet ex præceptis ejusdem Karoli pro eodem monasterio. Anno DCCCLXI. Bernardus Comes Arvernorum erat Abbas sancti Iuliani Brivatensis, & Adalgifus sub eo Præpositus. Vetus charta Brivatensis data anno DCCCLXI. mense Maio: *Sacro sancta Ecclesia*
KKKK ij